LUHOT

Kalman Fridman

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol
of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from
a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

קלמן פרידמן

לוחות

שירים ורשימות

הוצאת „אוגדן", ירושלים

תשכ"ד — 1964

הודפס בדפוס אופסט ש. מונזון ירושלים
Printed in Israel

לכם, ילדי, באהבה:

דָּוִד, מָרְדְּכַי וְחַוָּה

דב סדן

בצדי ה„לוחות"

לפני כעשר שנים בלכתי, ביום מעונן בדרך העולה לקרית היובל, הבחנתי באברך, שישב על גבי אבן, רובה בין ברכיו, והיה כמתבונן בעיניו הגדולות, החומות, הבוערות ממש, שיקדו מתחת סבך שערותיו המסולסלות. היה משהו בפניו, שגילה את מי שחי את הענות הגדולה שבדור, ושאלתי את נפשי: איך פנים כאלו, יהודיות במובהק, נמלטו מרחרחנותה השחוצה, הכלבית של מכונת-הרצח הגרמנית, ונזכרתי מה שסיפר ראובן כוורת (בינשטוק), כיצד ברח ממחנה גרמני, וחשש שמא יסגירהו פרצופו היהודי; אך תשוקת החיים והחירות שבו גברה על הכל, וכעידוד טוב לו היה בורח אחר, כושי, שהעז להבקיע דרך עולם של לבנים וניצל.

מקץ שבועיים והאברך חום-העיניים הופיע בביתי: הוא עובד פה במחלקת התרבות ובקשה לו ממני: לפי שהשכונה מרוחקה מן העיר, רצונו לערוך בשבתות שיעורים, הריהו מבקש ממני וכו'. רגע-רגעיים הרהרתי, שמא רשמי טעות אך עתה היה משהו בקולו, שחיזק את הרושם ההוא: כן, האברך

הזה היה בגיהינום. יתר על כן, הוא אמנם עומד פה, ומדבר מה שהוא מדבר, אך, בעצם, הוא שם, עודנו שם. אחרי שנים, כולנו, שהקשבנו לדברי העדות במשפט אייכמן, היתה בנו כאותה הרגשה, ובמידה מוגברת: בינינו מצויים עשרות, מאות, הנגרפים כמונו לתנופה ולקצב של היום פה, אולם בקרבם חי האתמול שם, ואף שהיום על שמחת-החיים ודאגת-החיים שבו סוער בהם מלוא-כוחו, לא ירפה מהם האתמול על כל תהום: זוועתו.

בעצם, הם-הם, החיים, בעומק ובמלאות, את הגורל היהודי על מתיחותו הקטבית.

ב

קלמן פ ר י ד מ ן, כך שם האברך — הוא אחד מהם. נולד בוורשה במשפחת יראים, למד יומם בחדרים ולילה בבתי-הספר; כמותו כאביו, תלמיד חכם, היו לו תביעות מוסיקאליות — כשם שהאב היה, בימים נוראים, עובר לפני התיבה, כך הבן השתתף במקהלת בית הכנסת ברחוב טלומאצקה, שבו שימשו החזן משה קוסוביצקי והמנצח דוד אייזנשטאט. ומדאתינא לטלומאצקה, הרי נמשך גם לבית מספר 13 — מושב אגודת הסופרים והעתונאים היהודיים, ונמצאו חלומות הנעורים כמתנענעים בין נגינה לספרות.

אל תוך חלומות הנעורים פרצה המלחמה. — המשפחה, האב והאם וחמשת ילדיהם יצאו בנס מתוך להבות ביתם המפוצץ, והתחילה פרשת נע-ונד לרבות יסורים, רעב, עינויים

ואימת-תמיד, אימת-מות. קלמן הצעיר, ברח לאשר ישאוהו עיניו — נתגלגל עד ביאליסטוק, אך העוני והרעב השיבוהו, דרך נהר בוג הקפוא, לוורשה; משהתענה בעבודות-כפייה חזר וניסה לברוח, נעשה בכפר רועה לששים בהמות, אולם נתפס, ובדרך נמלט על נפשו. התענה בגיטו סוקולוב ושוב ברח לוורשה ולא מצא עוד כל נפש מכל משפחתו. נעשה סבל אצל שולץ בנובוליפיה ובימי מרד ורשה נמצא בבונקר, אולם הוא הופצץ והנער מיטלטל בקרון-המות, אך הוא קופץ מתוכו ושוב מתגנב לוורשה, כדי להגרר עם אחרוני יהודיה למאידנק, וממנה למחנות שונים, מהם מאוטהאוזן ואֶבן-זעע, ויוצא חי מן התופת. משוחרר הוא מוציא עם שמאי רוזנבלום בבאַד-גאסטיין כתב-עת „לאן?"; משתף עצמו בפעולותיו של חוג דראמאטי של משה פולאוור, גונב את גבול איטליה, שוהה במחנה „בארי" (על שמו של ברל כצנלסון) ומפליג עם אחרים, באֳניה „לא תפחידונו", אולם היא נשבית לאנגלים, המביאים את המעפילים לקפריסין, שבה הם צופים לתקומת-מדינתנו ובקומה הם נחפזים לקחת חלק במלחמת-שחרורה.

כמותו כבני גורלו יושבים פה וחיים את חיי כולנו, אך עוד חיים אחרים להם, שאין להם מחיקה והם אסורים במחיקה, להם כחוויה ולכולנו כתודעה.

ג

כפילות רבדים זו של אחינו ואחיותינו, ששתו כוס גורלנו ומיצוה עד תומה, ממריצתם להבעה המימואריסטית, הפובלי-

ציסטית וביחוד הלירית, מהיותה האמוציונאלית ביותר. סברה של טעות היא, כי הדברים אמורים בהקלה הכרוכה באמירה או בזמירה — זהו כעין משקה, שככל שאתה מוסיף ללגום ממנו לשבור את צמאך, הוא מוסיף להצמיאך, ובעיקר מתוך כך, שכל ביטוי, ויהא גם העז ביותר, הוא רחוק-רחוק ממצעו. ושמא יישמע הדבר כפרדוכס, אם נאמר, כי דווקא האמירה והזמירה ביסוד הפשטות, הגובלת בשיר-העם שכמעט שנולד אלמוני ובעיקר נעשה אלמוני, מבטאות יותר מתכלית העידון שביסוד האמנות. זהו האבוי של הענות והאללי של היתמות.

הצרור, המובא בזה ברשות הרבים, הוא, כמדומה, אי-שם באמצע הדרך שבין היחידיי ובין הקיבוצי, ואף ערכו וכוחו בכך.

ירושלים, טבת תשכ״ד

דב סדן

אויפן ראנד פון די „לוחות"

א

מיט אַ קאַרגע צען יאָר צוריק האָב איך, אין אַ פּאַרוואָל-קנטן טאָג, אויפן וועג קיין קרית-היובל, באַמערקט אַ יונ-גערמאַן, וואָס איז געזעסן אויף אַ שטיין, די ביקס צווישן די קני, און האָט זיך ווי איינגעקוקט מיט זיינע צוויי גרויסע, ברוינע, ממש ברענענדיקע אויגן, וואָס האָבן אַזוי ווי אַרויס-געפלאַקערט פון אונטער אַ טשאָפּ געקרייזעלטע האָר. עס איז געווען עפּעס אין זיין פּנים, וואָס האָט פאַרראַטן איי-נעם, וואָס האָט איבערגעלעבט די גרויסע יידישע פיין אין אונדזער דור, און איך האָב מיך געפרעגט: ווי-אַזוי האָט אַזאַ בפירוש יידיש פּנים, אויסגעמיטן דעם ווילדן, היגטישן ניוף פון דער דייטשישער רציחה-מאַשין, און איך האָב מיך דערמאָנט, וואָס ראובן כוורת (בינענשטאָק) דערציילט, ווי אַזוי ער איז אַנטלאָפן פון אַ דייטשישן לאַגער, און פאַרשטייט זיך, מורא געהאַט, אַז זיין פיזיאָגנאָמיע זאָל אים נישט אויסגעבן, אָבער דער ווילן צום לעבן און פריי צו זיין האָט

אלץ גובר געווען, און א גוטער סטימול איז פאַר אים געווען אן אנדערער אנטלאָפענער, אַ נעגער, וואס האָט זיך געוואָגט דורכצורייסן, צווישן א וועלט פון ווייסע און אפגעראטעוועט צו ווערן.

מיט אַ צוויי וואָכן שפעטער האָט זיך דער ברוינאויגיקער-יונגערמאנטשיק געיאָוועט ביי מיר אין שטוב: ער אַרבעט דאָ אין קולטור-רעסאָרט און האָט צו מיר אַ בקשה, אזוי ווי די שכונה דא איז ווייטלעך פון דער שטאָט, וויל ער אין די שבתים איינאָרדנען לעקציעס, בעט ער מיך אא״וו.

א מינוט צוויי האָב איך געמיינט, אז מיין ערשטער רושם איז געווען א טעות אָבער איצט איז עפעס געווען אין זיין קול, וואָס האָט יענעם רושם געשטאַרקט: יאָ, דער יונגערמאן איז געווען אין גיהנום. נאָכמער, ער שטייט טאָקע דאָ, און רעדט וואָס ער רעדט, אָבער, בעצם, איז ער דאָרט, נאָך אלץ דאָרט. מיט יאָרן שפעטער האָבן מיר אלע, צוהערנדיק זיך צו די עדות ביים אייכמאַן — פראָצעס, געהאט דאָס דאָזיקע געפיל, אין אַ פאַרשטאַרקטער מאָס: צווישן אונז געפינען זיך צענדליקער, הונדערטער, וואָס ווערן, גלייך מיט אונז, מיטגעריסן מיטן אימפעט און טעמפ פון אונזער דאַיקן היינט, אָבער אין זיי לעבט דער דאָרטיקער נעכטן; און כאָטש דער היינט מיט זיין לעבנס-פרייד און לעבנס-זאָרג ברויזט אין זיי מיטן פולן כוח, לאָזט זיי דער נעכטן נישט אָפ מיט זיין גאנצער תהומיקן גרויעל.

בעצם, זענען זיי עס וואס לעבן, טיף און פול, איבער דעם

יידישן גורל אין זיין פּאָלאַרישער געשפּאַנטקייט.

ב

קלמן פרידמאַן, אַזוי הייסט דער יונגערמאַן, — איז איינער פון זיי, געבוירן אין וואַרשע אין אַ פרומער משפחה, האָט ער בייטאָג געלערנט אין חדרים און ביינאכט אין שולן; האָט ווי דער פאָטער זיינער, אַ ייד אַ תלמיד חכם, געהאַט מוזיקאַלישע אַספּיראַציעס — פונקט ווי דער פאָטער פלעגט דאַווענען פאַרן עמוד ימים-נוראים, אַזוי איז דער זון געווען אַ משורר אין דער טלאָמאַצקע-שול, וווּ דער חזן איז געווען משה קוסעוויצקי און דער דיריגענט דוד אייזנשטאַט. און אויב שוין טלאָמאַצקע, האָט עס אים אויך געצויגן צו נומער 13 — דעם יידישן ליטעראַטן-און זשורנאַליסטן-פאַריין, און די יינגעלשע חלומות האָבן זיך געוויגט צווישן מוזיק און ליטעראַטור.

אין סאַמע מיט פון די יינגעלשע חלומות איז אַריינגעבראָכן די מלחמה — די משפּחה, טאַטע-מאַמע און פינף קינדער, זיינען בנס אַרויס פון די פלאַמען פונם באָמבאַרדירטן הויז, און עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ נע-ונד מיט ייסורים, הונגער, פּיין און אייביקע טויט-שרעק. דער יונגער קלמן איז געלאָפן וווּ די אויגן האָבן אים געטראָגן — פאַרוואָלגערט זיך ביז ביאַליסטאָק, טרייבט אים עלנט און הונגער, דורכן פאַרפרוירענעם בוג, צוריק קיין וואַרשע; זיך אָפּגעמאַטערט ביי צוואַנג-אַרבעטן, פּרוווט ער נאָכאַמאָל אַנטלויפן, ווערט אין אַ דאָרף אַ פאַסטעך פון זעכציק בהמות; ווערט אָבער געכאַפּט,

און מוז קוים מיטן לעבן אוועק. מוטשעט זיך אין סאָקאָלאָווער געטאָ און אנטלויפט ווידער קיין וואַרשע און טרעפט שוין קיי־נעם נישט פון זיין משפחה. ווערט אַ טרעגער ביי שולץ אויף נאָוואָליפּיע און בשעתן אויפשטאַנד פון וואַרשעווער געטאָ געפינט ער זיך אין אַ בונקער, וואָס ווערט אבער אויפגעריסן און איצט שלעפט מען אים אַוועק אין אַ טויט־וואַגאָן, פון וועלכן ער שפרינגט אָבער ארויס און גנבעט זיך ווידער אריין קיין וואַרשע, כדי מיט אירע לעצטע יידן געבראכט צו ווערן קיין מאַידאַנעק, און פון דאָנעט אין כלערליי לאַגערן, דערונטער מאַוטהאַוזן און עבן־זעע, און לעבט איבער דעם גיהנום. אַ באַ־פרייטער גיט ער, צוזאַמען מיט שמאי ראַזענבלום אין באדגאס־טיין ארויס א צייטשריפט „לאָן ?", באטעטיקט זיך אין אַ דראַמ־קרייז פון משה פולאָווער, שוואַרצט די גרעניץ קיין איטאליע, לעבט אַ צייט אין מחנה „באַרי" (אויפן נאָמען פון בערל קאצענעלסאָן) און לאָזט, מיט אנדערע, זיך אין לאַנד אריין, מיט דער שיף („לא תפחידונו"), וואָס ווערט אבער דער־ווישט פון די ענגלענדער, און זיי פירן די מעפּילים אוועק קיין ציפּערן, ווו זיי דערוואַרטן זיך דעם אויפקום פון אונדזער מדינה און איילן זיך צו איר אַנטייל צו נעמען אין אירע באפריי־קאַמפן.

ער, ווי זיינס גלייכן, זיצן דאָ און לעבן דאָ אונזער אלע־מענס לעבן, אָבער האָבן נאָך אַן אנדער לעבן, וואס לאָזט זיך נישט אויסמעקן און טאָר זיך נישט אויסמעקן, ביי זיי אין איבערלעבעניש, ביי אונז אלעמען אין באַוווסטזיין.

ג

אַט די טאָפּל-שיכטיקייט פון אונזערע ברידער און שוועס-טער, וואָס האָבן דעם יידישן גורל אויסגעזופּט ביזן דנאָ, טרייבט זיי צום מעמואַריסטישן, פּובליציסטישן, און בעיקר צום לירישן, ווייט עמאָציאָנאַלסטן, אויסדרוק. עס איז אַ טעות צו מיינען, אַז עס האַנדלט זיך דאָ וועגן דערלייכטערונג, וואָס דער אַרויסזאָג אָדער אַרויסזינג ברענגט מיט זיך — עס איז ווי אַ משקה, וואָס וואָס מער מען טרינקט זי דעם דאָרשט צו שטילן, מאַכט זיך אַלץ דאָרשטיקער, בעיקר מחמת דעם, וואָס אַ יעדער אויסדרוק, זאָל ער אויך זיין דער שטאַרקסטער, שטייט ווייט-ווייט אָפּ פון זיין סובסטראַט. און עס וועט קלינגען ווי אַ פּאַראַדאָקס, ווען מיר וועלן פּרוּוון מרמז זיין, אַז אפשר דווקא דער פּשוטער זאָג און זינג, וואָס גרעניצט מיט דעם כמעט אַנאָנים-געבוירענעם און בעיקר מיט דעם אַנאָנים-געוואָרענעם פאָלק-ליד, דרוקט אויס מער ווי די קינסטלערישע ראַפינעריע: עס איז דער אוי פון דער פּלאָג און דער ווייַ פון דער פּאַריתומטקייט.

דאָס בינטל, וואָס מיר ברענגען דאָ אין רשות הרבים, שטייט, דוכט זיך, ערגיץ אין מיטן וועג צווישן דעם אינדיווי-דועלן און דעם קאָלעקטיוון, און דאָס איז אויך זיין ווערדע און כוח.

שירים

זאגט ניט אז כ׳בין דא

זאָגט נישט קיינעם, אַז איך בין דאָ
גיט ניט אויס, אַז כ׳בין פון „דאָרט"
כ׳שעם מיך, ווען מען פרעגט מיך, ווי אַזוי ?
כ׳בין דאָך געבליבן פון מאַסן־מאָרד.

מיט טאַטע מאַמע, טריט ביי טריט,
מיט כלל־ישראל געוואָלט אַזוי גיין
אויף קידוש השם, אויף זייף, אויף אַש
— צעשיידט מיך פון זיי און געלאָזט מיך אַליין.

זאָגט ניט קיינעם, האַלט בסוד
חלילה, מיין נאָמען ניט דערמאָנען
כ׳וויל ניט, כ׳שעם מיך, באַהיט מיך, גאָט !
פון זיין אַן אָבל פון מיליאָנען.

מיר דוכט עס האָבן די קדושים
מיך ווי די „טומאָה" אויסגעמיטן
געגוי מיין האַלדז ווי זיי געשטרעקט
און דער מעסער האָט ניט געשניטן.

זאָגט ניט קיינעם אַז איך לעב
גיט ניט אויס אַז איך בין דאָ
כ׳שעם מיך פאַר די מתים־קדושים
און נאָך מער פאַר חיי שעה.

די יונגע מאמע

— זאָגט מיר, יידן, פון טויזנטער וועגן
האַרציקע פריינט, פון יבשות און ימען
אפשר האָט איר געטראָפן אַנטקעגן
גיין, אַ יונגע יידישע מאַמע?

יונג איז די מאַמע, דער זון שוין אַלט
די מאַמע וועט אייביק יונג זיין,
יונג זי פאַרלוירן, געבליבן ס׳געשטאַלט
פון אַ מאַמע אויף די וועגן אַליין.

און טרויעריק די אויגן, פאַרלאָשענע פלאַמען,
דער זון שוין גראָ פון פרעגן,
אַן אַלטער זון זוכט אַ יונגע מאַמע
זיין יונגע מאַמע אויף די וועגן.

ס׳געבורטס־טאג פון מיין מאמען·

קומט די צייט פון מיין געבורטס־טאָג
ברענט מיין האַרץ אין מיר ווי פלאַמען
כ׳געדענק דאָס יאָרגאַנג פון מיין טאַטן
און ס׳געבורטס־טאָג פון מיין מאַמען·

נאָך אַלס קינד, געבראַכט מתנות,
און אין שטערן אַ קוש געגעבן,
מיט אַ שמייכל צוגעווינשן
— הונדערט יאָר זאָלט איר לעבן·

כ׳מאַך אַ חשבון, און ס׳ווילט זיך וויינען,
לעבנס יאָרן, און ניט באַשערט,
שטילע, אַלטע, טאַטע מאַמע,
וועמען וואָלטן זיי געשטערט?

אַזוי געדענק איך מיין געבורטס־טאָג,
אויסגעמישט מיט טרער צוזאַמען,
כ׳געדענק דאָס יאָרגאַנג פון מיין טאַטן
און ס׳געבורטס־טאָג פון מיין מאַמען·

מיין טאַטנס צוואה

אפשר דאַרף איך נישט דערמאַנען
אפשר בין איך גאָר ניט ראוי
פון די קדושים, טאַטע מאַמע,
נאָכצוזאָגן זייער צוואה·

דאָך ווי אַ שטיין אויף מיין האַרץ
דרוקט אַ לאַסט אויף מיין נשמה
איך הער די ווערטער, פון מיין טאַטן ;
די לעצטע ווערטער, נעם נקמה !

נקמה פאַר די יידן פרומע
אין טייכן בלוט אויסגעבאָדן,
פאַר די קראַנקע שוואַכע אומה
נעם נקמה ! פאַר דעם שאָדן·

מײַן קבר

אויפֿן אַלטן בית־עולם, פֿונם פּלויט ניט ווײַט,
דאָרט האָט מען מײַן קבר געשטעלט,
אַ בערגל, אַ שטײן, אַ ברעטל אין דער זײַט,
„דאָ ליגט פֿון וואַרשע אַ העלד״.

ניט פֿעלז מײַן מצבה, אויך ניט פֿון גראַניט,
אַ קדיש, פֿיר אײלן, אַ פּלויט,
ניטאָ ווי דאָס שטאַרבן פֿון אַ מענטש, אַלס ייִד,
— בין איך אויף אַן אמת שוין טויט?

מײַן לעבן מיט טויטן, כּסדר באַגלײט,
אַ טויט מיט תּכריכים געשטרעבט נאָך אַ מאָל,
מתים! צו קענט איר פֿאַרשטײן מײַן פֿרײד?
זײַן זוכה צו קבר-ישׂראל?

אַ ייִדיש בית־עולם, מוחל גן־עדן,
מיט ייִדישע בײנער צוזאַמען,
פֿאַראַן אַ גיהנום מיט גרעסערע לײדן
ווי זוכן בײנער פֿון טאַטן און מאַמען?

אויפֿן אַלטן בית־עולם, ניט ווײַט פֿונם פּלויט
דאָרט אײנזאַם מײַן קבר געשטעלט,
אַ יתום בײם לעבן, אַ יתום בײם טויט,
„דאָ ליגט פֿון וואַרשע אַ העלד״.

ווי קען איך ?

ווי קען איך אַ שמייכל נאָך געבן
מיין האַרץ איז פול מיט חורבן,
אַ קדיש, אַ יזכור מיין לעבן,
מיין גורל — אַן אייביקער קרבן.

ווי קען איך צום לעבן נאָך האָפן
אַז שאָטנס באַגלייטן מיין וועג,
מיין שטערן אָן מזל — פאַרשלאָפן,
וואָס העלפן מיר יאָרן און טעג.

ווי קען איך אַ ליד נאָך זינגען,
ס׳האָט טרויער מיין מוזע דערשטיקט
מיט שדים מיך לעבן געצוווּנגען
מיט רוחות פאַרשאָלטן מיין גליק.

ווי קען איך אַ פריילעכס נאָך שרייבן
איכה און קינה מיין שפּראַך
דער שטן, מיין עדות פון ליידן
די צרות, די תוכחה פון תנ״ך.

ווי קען איך ? איך קען ניט, זיך שיידן
מיט טויטע וואָס לעבן אָן סוף,
אַ גיהנום מיר יעדער גן־עדן
אָן זיי — אַ פינסטערע שטראָף.

געפילן פון גסיסה

אונטער ביקסן געמוזט הויך זינגען
באָרוועס טאַנצן אויף דעם פראָסט,
ווען אויך לאַכן אונז געצווינגען
חלילה, וויינען ניט געלאָזט.

נאַקעט, לוסטיק, סתם געטריבן,
ביטער ס׳לעבן אונז פאַרמיאוסט
איבעראַל פריי געשריבן,
„אַרבייט מאַכט דאָס לעבן זיס״.

און געזאָרגט אויך זויבער זיין,
געפירט אונז וואַשן מיט מוזיק
ווער ס׳איז נאָר אין באָד אריין,
שוין קיינמאָל ניט אַרויס צוריק.

פלוצים יעדן אַ ברויט געגעבן
ווער צו אַרבייט, פּאָרט מיט באַנען,
איז דאָס טויט אָדער לעבן,
דאָס האָט קיינער ניט פאַרשטאַנען.

צום באַדויערן, שוין נישטאָ,
אָט די יידן, וואָס זיי ווייסן,
וואָס דאָס הייסט די לעצטע שעה,
ס׳געפיל פון גסיסה און פון מתים.

דער לעצטער נר־תמיד

בין איך פֿאַרבליבן נאָר דערפֿאַר
דעם בלוטיקן הספד פֿון חורבן אויסטראָגן
פֿון קידוש־השם אַן עדות פֿון צער
אַ יתום צום יאָרצייט, ס׳זאָל קדיש ווער זאָגן

בין איך פֿאַרבליבן צום יזכור אַ טרער
אַ בשר-ודם, אַ זכר, אַ נס·
פֿאַרוואָס־זשע איז ס׳בית־עולם, אַזוי פּוסט,
און לער ?
ניטאָ קיין קברים, ניטאָ קיין מת·

וואו ליגן די ביינער ? ניט אפילו איין שאַרבן
שלאָנגען און ערד, וואַרטן אויף שפּייז,
און טויטע, מיליאָנען וואָס קענען ניט שטאַרבן
און ווען איז זייער קבורה, גאָט איינער ווייסט·

און דאָך פֿאַרבליבן, דער לעצטער נר־תמיד
מיין אָטעם איז גאַז, און אַש יעדער טריט
מיין מלבוש פֿון לאַטעס מיט מגן־דוד
אויסגעווייקט אין שווייס און בלוט·

פינף פראגן

צו אייך ה י מ ל ע ן וויל איך האָפן
כאָטש דריי־פירטל לעבן שוין אָפגעלאָפן,
טויערן פון רחמים מיט שלעסער געטראָפן,
— אפשר פאַראַן נאָך אַ טירעלע אָפן ?

ביי דיר מיין ע ר ד, אַ שטויבעלע כ׳בין
געקומען, געגאַנגען, ניט וויכטיק וואוהין ?
טאָ פסק׳ן אַ שאלה, און זאָג מיר דעם דין ;
— אַ לעבן אָן מזל האָט אויך אַ זין ?

ערלויב מיר דו ז ו ן מיט דיר זיך אויסטענה׳ן
שטראַלסט און וואַרעמסט, אַ יעדן איינעם,
מאַכסט לאַכן מענשן, קינדער וואָס וויינען,
— וועסטו אויך זון, אויף מיר אַמאָל שיינען ?

נאָר דו, מיין ל ב נ ה , דיר פלעכט איך אַ קראַנץ,
מיין האַרץ ווי דו, זעלטן ווען גאַנץ
צעבראָכן מיין יוגנד, די עלטער אָן גלאַנץ,
— לבנה ! ווי קומט מען אָפ שוין דעם טאַנץ ?

גאָלדענע ש ט ע ר ן , מיט אייך ווי געבאָרן,
מיט גליק מיך געטרייסט אַלע מיינע יאָרן,
ס׳גליק ניט געקומען, נאָר האַס און צאָרן,
— דען האָב איך אייך שטערן, אויף אייביק
פאַרלאָרן ?

מיין אייציקע טרייסט.

אפשר דאַרף איך אייך ניט זאָגן
וואָס איך אין זין האָב, און טראַכט
עס ווילט זיך אָבער פאַר וועמען קלאָגן
וואָס איך האָב אַלעס דורכגעמאַכט.

גזלות, רציחות און מאָרדן
האַס צו יידן און צו זייער גלויבן
טאַטע מאַמע, נישט געשטאָרבן
נאָר געשאָכטן אין מיינע אויגן.

עקזעקוציעס און סעלעקציעס
אַלטע לינקס, יונגע רעכטס
יעדן טאָג אַנדערע סעקציעס
באַלד אַ שאָס און באַלד אַ קרעכץ.

ווילדע גרוילן און פאָגראָמען
ווידערשטאַנד פון וואַרשע־געטאָ
הויפנס טויטע ווי די שוואָמען
אָנגעשאָטן ווי די בלעטער.

הײנט נאָך אַלע צרות פײן
נאָר אײן טרײסט קען איך געפונען
אין אונזער אײגן ײדיש הײם
אין אונזער לאַנד און מדינה.

דאָרט װו פּולער שױמט דאָס לעבן
דאָרט װו העלער שײנט דער טאָג
דאָרט אַ סוף נעמט צו מײן שטרעבן
און פיל פרײד צו מײן קלאָג.

מיין לעצטעווידוי

איז דאָס אפשר מיין לעצטע ווידוי
פון מיינע טויטן אַלערליי
אָפּגעגנוצטע תפילות מידע
אָך ! ווי עס שניידט דאָס האַרץ פון זיי·

איז אומשטאַנד ווער צו באַגרייפן
וואָס מיר פעלט און וואָס איך זוך,
— אָט די קליידער מיט די שטרייפן
פון קאַצעט, די האָלצן שיך·

אַזוי געהיטן, אין זיי געשלאָפן,
זומער ווינטער, זיך ניט געשיידט,
זאָל מיך גאָט דערפאַר ניט שטראָפן,
כ׳לעב נאָך היינט אין שטרייפן קלייד·

נישטאָ מער טויטע, ס׳מתים — לעבן,
זאַמד מיט אַש זיך אויסגעמישט,
גאָט האָט טייוול האַנט געגעבן,
און מענש פון ערד אָפּגעווישט·

כ׳בין זיך מודה, כ׳בין נישט רייף
צו פאַרשטיין היינט מיך אַליין
בין איך אַש, בין איך זייף,
בין איך מענש צי אַ שטיין ?

אַזוי פאַרפייניקט מיין זכרון,
אויסדרעסירט מיך ווי אַ חיה,
זע איך טראָגן אַ מת אין ארון
דוכט זיך מיר, ס׳איז מיין לוויה.

שוין גענוג

מער ווילט איר מיך ניט הערן
שוין גענוג אייך גרויל און טרויער
סע שטערן אייך מיינע טרערן
און דאָס געוויין פון געטאָ-מויער·

און מיין קול דער „איכה" ניגון
זאָגט דעם אמת, — שוין דערעסן,
ווידער זעקס מיליאָנען יידן,
ניט געלעבט און ניט פאַרגעסן·

ווי די מתים ! זיך דערוואַרט
אַזאַ כבוד נאָכן טויט
פון משיח אָפגענאַרט
און פון מענש ניט געלויבט·

ווי די יורשים ! ווען זיי ווייסן
אַ דין־וחשבון זיך אָפגעבן,
אויב ניט דער כבוד פאַר די מתים,
וואָס איז ווערט שוין ס'גאַנצע לעבן·

אַ נס, געבליבן ער און דו,
הערט זשע קינה ביז צו ענדע,
מאָרגן זיינען מיר ניטאָ
זאָל ניט בלייבן אַ לעגענדע·

אַ ס כ נ ה דראָט חלילה,
די קדושים, —— אויס קדושה,
קדיש, יזכור, פאַרמעט־מגילה,
ס׳בלייבן יורשים אָן ירושה·

שרייבט אויף פארמעט, קריצט אויף שטיינער,
פון אַש און זייף, שאַפט אַ תפילה
ווען פון אונז ס׳וועט נישט בלייבן קיינער
זאָל כאָטש בלייבן די מגילה·

נאָך וואס אייער קדיש·

צי קען מען ס׳געוויסן אייביק דערשטיקן,
נשמה געפילן שלינגען מיט טרער
ערשט נעכטן דאָס טייערסטע פון דיר פאַרשניטן
היינט טאַנצסטו און זינגסט, געדענקסט שוין ניט מער ?

איז מיין נשמה אַנדערש געבויט,
און אייער האַרץ פאַרגליווערט שוין קאַלט,
אָט לויפן שקעלעטן פון ביינער און הויט,
דערמאָן זיך און קוק, ס׳איז ניט דיין געשטאַלט ?

האָט איר נישט ס׳זעלבע געזען וואָס איך,
די קופעס מיט האָר, בערג פון שיך ?

בין א־ך אין אוישוויץ, געווען נאָר אליין,
פון וואַנ׳זשע אַזוי פיל גאָלדענע ציין ?

זוכט איר אין לעבן נאָך לוסט פאַרגעניגן,
און ווילט מער פון קרעכץ און זיפץ נישט הערן
נאָך וואָס אייער קדיש, יזכור, ס׳אַליגן,
אַ ליגן ס׳געבעט, און פאַלש אייערע טרערן·

בלויז טויטע זיי שוויגן, און נעמען פֿאַר ליב,
אַ„יאָרצייט״ מיט דזשאַס, „ליכט״ אין סאַלאָנען,
אַ זכר אויף דורות, זאָל בלייבן דאָס ליד,
איר אונטרייע יורשים פֿון זעקס מיליאָנען·

ס׳האָט געטאָ־גבורה אייך כבוד געשפּילט
איצט שיכור אייער לעבן פֿון פֿרויען און ווײַן
ענטשולדיקט, כ׳וויל פֿרעגן, צי האָט איר געפֿילט
דעם טעם פֿון פֿייער, רויך און פּײַן?

יאוש

אויך שוין וויין פון פאַס געטרונקען
שיכור, זאָגט מען, אַראָפּ פון זינען,
געוואָלט מיין צער אין כוס פאַרזינקען
און קיין פלאַץ דאָרט ניט געפונען.

העי! מאַעסטרו! פידל, פלייט,
שפּילט אַ טאַנץ מיר, ביז באַגינען,
טאַנגאָ, פאָקסטראָט, אַ שאָד די צייט,
אפשר דאָרט מיין טרייסט געפינען.

כישוף־קאָרטן, „אונטער״ „אויבער״
טעג און נעכט, כ׳פּלעג אייך דינען,
״פּאָקער״ „ברידזש״ ערליך זויבער,
נאָר מיין גליק דאָרט ניט געפינען.

מפני חטאינו...

אַ ייד אין גלות ביסטו געבוירן
געבויט, געאַרבייט, אין פעלד און וואַלד
הויפנס־טויטע — געטאָ-מויערן
אָפּגענומען דיין געהאַלט.

נייע תורה׳ס, דער וועלט געגעבן
פון אייגן גלויבן, פּרובירט אַנטלויפן
און אַלס שכר, האָט ביים לעבן
דיך געירשנט, דער שייטער־הויפן.

אויך אין די קראפט, פון אַטאָם
ליגט דיין מח, טיף פאַרזונקען
און די וועלט, ווייט ווי סדום
דיך באַערט מיט טרעבלינקע.

דעם קאָפּ געבראָכן — אויף מאַשינען
מאַכן מענשנס־לעבן גרינגער,
און אַ פּרייז דערפאַר באַקומען
שווערע אַרבייט, טויט דורך הונגער.

אַ ייד אין גלות ביסטו געבוירן
ניט דיין היים און ניט דיין ערד
צווישן ארץ־ישראל מויערן
באַקומסט דעם לוין, לויט דיין ווערט.

דריי יארצייט ליכט

א

אויפן הייליקן באַרג, אין קעלער פון חורבן,
אַ וואַקסן נשמה־ליכט צום יאָר-צייט געשטעלט,
פאַר ט אַ ט ע ־ מ אַ מ ע, ניט געשטאָרבן,
פאַר כלל־ישראל, ק ד ו ש און ה ע ל ד.

אין קעלער פון חורבן, נשמות וואַגאָנען,
בערגערלאַך אַש, יריעות פון פלאַמען,
אַ קליין בית־הקברות מיט קברים מיליאָנען
פון סליחה מחילה, טרערן גאַנצע ימען.

— זיי מוחל, מיר טאַטע, דו מאַמע, פאַרגיב,
ניט זייט מקנא דאָס לעבן פון אייער קינד
אָט טראָג איך אַ בלימל, וואו איז אייער גרוב ?
וואו איז אייער קבר אַצינד ?

אָן טהרה, תכריכים, נישט שבעה, נישט קריעה,
די הייליקסטע טראַדיציע פאַרדאָרבן
וואו זייט איר חכמים מיט אייער נבואה ?
פאַרוואָס ניט געמוסרט פאַרן חורבן ?

ב

אויפן הייליקן באַרג, אין קעלער פון צער,
פון וואַקס אַ ליכטל, נאָך איינס געשטעלט,
אין נאָמען פון פעלקער, קעניג און האַר,
כאָטש איר זייט עס נישט ווערט, דו פאַלשע וועלט.

געזען און געהערט, אַ פאָלק גייט אונטער,
געשוויגן ווי אַ מומיע פון אור אַלטע צייטן,
— וואו האָט איר האַרץ ?, רוצחים ! פאַררעטער !
געקוילעט אַ פאָלק און באַשולדיקט אַ צווייטן.

נאָך איך האָב דאָס רעכט מיט מוסר דיך וועקן,
אין נאָמען פון אַש, דער לעצטער פון פייער,
מיין שפראַך פון מיליאָנען וועט דורות דיך שרעקן,
— דו וועלט ! פאַררעטער ! שטן געטרייער !

היינט פרווסטו פאַרלייקענען, ניט געגלויבט קיינמאָל
געפרעגט, הלמאי ; — דער ים ווערט ניט רויט ?
אָט דאָס הייסט גבורה, דאָס איז י ש ר א ל
דאָס אַש לעבט, און איך בין ניט טויט.

ג

אויפן הייליקן באַרג, אין קעלער פון קדושה,
דאָס דריטע נשמה־ליכט, צוגעשטעלט,
פון גאָט אליין, אויס חרטה אויס בושה
פאַר זיך, פון זיין פאָלק און גאָר דער וועלט·

האָב גאָט קיין פאַראיבל, כ׳וויל מער ניט דיין תורה,
כ׳גלייב ניט אין משה, און אין יצחק׳ס עקדה,
כ׳געדענק נאָך דעם מבול און סדום ועמורה,
און אויך איצט האָסטו אומגעברענגט אַ גאַנצע עדה.

שמעו שמים ! הערט הימל און ערד,
צו שחיטה מיט זון באַגלייט די צוגן,
די לבנה געשיינט און גאָרנישט געשטערט
און משה׳ן געשטראָפט — אַ שטיין געשלאָגן·

נישט טרערן פון מלאכים, צומאָלט ניט אַ טראָפּ
דער שופר של משיח, צעבראָכן, נישטאָ,
טאָ זאַג כאָטש האַלב קדיש, דו גרויסער גאָט !
יתגדל ויתקדש שמיה רבא·

דו ביסט נישט געשטארבן

פרעמד זיינען מיר איצט אַלע שולן
נישט יאָרצייט, נישט קדיש — אַ גוי,
סע שרעקן מיך טלית און תפילין,
נישט אייביק געווען אַזוי·

כ׳דערמאָן זיך שבתים, יום־טובים·
דער טאַטע, אַ ייד אויך פאַר׳ן עמוד,
אַ הויז מיט קינדער, מיט קרובים,
די מאַמע, מיט מצוות, מיט כבוד·

אָט בין איך אַ קינד אין דער היים
מיט חומש, מיט רש״י, גמרא·
איצט שרייט מען צו „יזכור״ כ׳זאָל גיין,
פון טויטע בעטן כפרה·

ווער צווינגט מיך אַ יתום צו ווערן?
ווער שטערט מיר לעבן מיט זיי?
אין ימען פון שווייס און פון טרערן
געזען געשטאַלטן נאָר צוויי!

און ס'רופן מיך מענשן: „קרבן״;
מען זאגט מיר: ווי נאַריש דו שטרעבסט! —
מיין טאַטע, דו ביסט נישט געשטאָרבן,
מאַמע, זאָג אַז דו לעבסט!

נישט יאָרצייט, נישט קדיש אין שולן,
נישט „אל מלא רחמים״, — אַ גוי!
נישט יזכור, נישט טלית און תפילין;
איצט בלייב איך שוין אייביק אזוי.

א ווארט פאר יציאת נשמה

נאָך איידער ווערסט נעלם, פון מיר, מיין נשמה,
צום אָפּשייד, אַ וואָרט, פון דיין בשר ודם,
ווער בין איך אָן דיר, אַ גוף, אַ טמא,
שפּייז פאַר שלאַנגען, אַ שטיין אין תהום·

איז דאָ עולם הבא, פאַראַן אויך גן עדן,
גוטע מלאכים, זיי טראָגן דיך אויף הענט,
איבערגעהאַלטן אזוי פיל ליידן,
אין שבעה מדורי גיהנום געברענט·

און האָט זיך דיין קערפּער, געמוטשעט, געפּייניקט,
פאַרחלשט, האַלב טויט, אין היץ און אין פראָסט,
דו מיין נשמה, געהיטן ניט ווייניק,
באַקעמפט יעדן טייוול, ניט שטאַרבן געלאָזט·

איצט רופט דיך די צייט, דאָס איז דיין שכר,
דעם שונא באַקעמפט, נאָר ניט ער דעם קרבן,
פון אַזוי פיל בלוט, יסורים און צער,
איז איינער מיט כבוד, ווי אַ מענש געשטאָרבן·

איך רוף אייך צום משפט·

מער הערט מען זיי שוין ניט שרייען,
מער וואַרטן זיי נישט אויף נס,
באַגלייט האָט זיי איצט אויך דער גורל ;
אַ ייד, אַ קרבן, אַ מת·

און שטיל אויף דער וועלט, קיין סימן
פון מאָרד, בלוט און טרערן,
איך רוף אייך צו משפט, הימלען,
אויך זון, לבנה און שטערן·

איך האָב אייך געזען, זייט מודה,
כ׳געדענק דאָך דעם הימל איבער מיר,
פון פייער געשריגן נאָך, הימלען !
די גרעסטע פאַרברעכער זייט איר !

פון יידישע קינדער דעם רויך
געטרונקען, אָן סוף, אָן רחמנות,
פאַרשוויגן אַלע זיבן הימלען
ווען אַ גוי איז מקריב קרבנות·

זייט עדות טרערן, געשרייען,
נשמות פון טעכטער און זין,
שטייט אויף צו משפט, מתים !
אַ פאָלק רופט הימלען צו דין·

אויב הפקר איז מענש אויף דער ערד,
און וועלט נאָר פאַר חיות געשטעלט,
פאַרוואָס דוקא האָט מען נאָר יידן
געפאַקט אין וואַגאָנען אין פעלד·

וואַגאָנען פאַר יידן און רינד,
וואַגאָנען מיט הימלען־געפאַר,
ווי האָסטו זיך זון ניט באַהאַלטן
פאַר בושה, ווייטיק און צער?

מיט שטראַלן דעם וועג זיי באַלויכטן
דעם תלין און קרבן צוזאַמען,
שיינט ווידער די זון אויפן תלין
און קרבן אַוועק איז אין פלאַמען·

אָט לויפן שוין צוריק די וואַגאָנען
געפינסט שוין מער קיינעם פון זיי,
וואו זייט איר איצט, ברידער, מיליאָנען,
פאַרוואָס, הער איך נישט, מער דאָס געשריי?

זאָגט אויס מיר דעם סוד, פלאַנעטן,
איר שותפים, פון שטן די קנעכט,
אַ דור פון יידן פאַרניכטעט,
ווער האָט אייך געגעבן דאָס רעכט?

אַ דור פון דורות, אויף דורות,
ווי ווערט נישט דאָס פנים אייך בלאַס,
יידן פון ז ו ה ר , ק ב ל ה ,
יידן פון פ ו ס ק י ם און ש ״ ס·

אויב האָט איר גאָר האַרץ און נשמה,
אַראָפּ קומט פון אויבן און קלאָגט,
אויף יידן פון קידוש־לבנה,
מיט סידור אייך תפילות געזאָגט·

ביים גוסט צוקאָפּנס געשטאַנען
איר שטערן, ווי האָט איר געקענט
שיינען און לייכטן, ווען יידן
שטרעקן נאָך רחמים די הענט ?

הענט, וואָס האָבן געשריבן
תפילין, מזוזות און ספרים,
הענט, וואָס האבן געציטערט
בעת תקיעה, תרועה און שברים·

איצט שטיל אויף דער וועלט, קיין סימן
פון מאָרד, בלוט און טרערן,
איך רוף אייך צו משפט, הימלען,
אויך זון, לבנה און שטערן·

שטימונגען

אייביק דער זעלבער

זאָל דער אומעט מיך פאַרשלונגען
זאָל דער טרויער מיך פאַרצוקן,
זאָלן עסן בייזע צונגען
און דאָס געוויין מיך דערשטיקן·

זאָלן מיילער ס׳בלוט מיינס זייגן
מיט די ציין מיין האַרץ צערייבן,
און דאָס פלייש פאַר וועלף צעלייגן
אייביק וועל איך דער זעלבער בלייבן·

שיינט די זון

שיינט די זון אין מיין פענסטער
ליג איך מיר אין בעט און טראַכט ;
ווי אַ שטראַל, מעג זיין דער קלענסטער
האָט מיין האַרץ, צום לעבן געבראַכט.

אויסגעווייַנט בייַנאַכט אין קוואַלן
אַזוי פיל טראָפּנס וויפל שטערן
קומט דער מאָרגן מיט זונען־שטראַלן
און טרוקנט מיינע הייסע טרערן.

אלטע בערג

אַלטע בערג מיט שפּיצן שאַרפע
קוקן אויף די הימלען רלויע
געדיכט באַאָדערט, פון וואַסער שטריכן
ווי מידע הענט פון גרייז גרויע·

דיק באַשאָטן מיט בוימער הויכע
און ערטערווייז ווי אויסגעקראָכן,
אַן אַלטער גוף — אָן גייסט אָן לעבן
ניט צעפוילט, ניט צעבראָכן·

דער ווינד

בייזערט זיך דער ווינד, און רייסט מיט זיך שטויב,
בוקן זיך די בוימער, און זינגען אַ לויב,
צעלאַכט זיך דאָס וואַסער, פאַרשוימט זיך און
שעלט,
טאַנצן די זאַנגען, בייזאַמען אין פעלד·

פאַרהוסט זיך אַ וואָלקן, און דונערט מיט פונקען
צעשפּייט זיך דער הימל, די פעלדער דערטרונקען
פאַרטונקלט דער רעגן, איר שיין אויף דער ערד,
מאַכט חוזק די זון, און שטראַלט אומגעשטערט·

צעלויפן זיך די חיות, צעפליען זיך די פויגל,
גרייט שטייען מאַטראָסן, צו כאַפּן די בייגל
צעפייפט זיך אַלץ מער, דער ווינד, דער בייזער,
לאַכן זיך אויס, די מענשן אין הייזער·

דער שטורם·

האָבן בוימער זיך צעוויגט אין דעם גרויסן וואַלד,
די בלעטער אויף די צווייגן האַלטן זיך קוים,
אַ ווינד, אַ שטורם, אַ ליאַרם, אַ געוואַלד
עס קערט זיך די וועלט, עס עפנט זיך דער תהום·

עס קומען אָן וואָלקנס, שוואַרצע און גרויסע
גלייך ווערט די וועלט, מיט אַ מבול פאַרפלייצט,
עס שטורמט די ערד, עס ווימלט דער ווינד,
עס שרייט און ברומט ווי דער לייב אויפגערייצט·

עס יאָגן זיך ווינטן, איינע נאָך די צווייטע,
עס פאַלן גאַנצע שייען מיט תבואה,
אָן אויסזיכט צום סוף, קיין ענדע צום אויפברויז,
קיין פיצל האָפנונג, קיין פונק ישועה·

עס שרייען די געוויקסן, אויף פעלדער די גרינע,
און בעטן זיך רחמים, לאָזט אונז מנוחה,
נעמט שוין די וועלט אַן ענדע אין קיום?
איז דען שוין „זמן עקבתא דמשיחא״?

דער ווינד מיט שטורם און כעס טרייבט ווידער
די נאַטור ווייסט נישט פון געפיל און רחמנות
חורבן און פאַרניכטונג פאַר אַלעס און פאַר אַלע
ווי געלעבט האָט זיך ביז יעצט, ווי שוועסטער און
ברידער·

דאס וואסערל.

אָה ! יאָג זיך נישט וואַסערל, פאַמעלעכער פליס
שטעל אָפּ אַ ווײַלע דײַן שווימען,
איך לעכץ צו הערן פון דיר אַ גרוס
פון וואַנען, און ווי אַזוי, ביסט אַהער געקומען.

דערצייל מיר, וואַסערל, פון דײַן שווערן וועג
פון פוסטע, מורא׳דיקע פעלדער און וועלדער
פון גרויליכע נעכט און טריבע טעג
ווי אויך פון די שיינע שטעט און לענדער.

נישט שרעק זיך, וואַסערל, דערצייל אַלץ דרייסט,
נאָך וואָס טויג דאָס דריקן אין זיך —
נישט׳זשע גלויבסטו, איך בין דאָך דײַן גייסט
דײַן אייביקער פרײַנד, איך בין דאָך דײַן „איך״.

פונקט ווי דו, לויף איך און יאָג,
מיט אומעט און שרעק, מיט צרות שוין זאַט
קיין מקום מנוחה, קיין נאַכט קיין טאָג
קיין ציל אין לעבן, ווי דו נע־ונד.

צווישן פרעמדע לענדער אין שיינע שטעט
געלעבט, געפלאָגט זיך צום סוף פאַרטריבן,
אַזוי טרייב איך מיין לעבן, די יאָרן און טעג,
ווי דער איינזאַמער, איבעריקער מענש פאַרבליבן.

דען נישט, איז מיין לעבן געגליכן צו דיר
ווייל אונזביידן, פאַרשטייט נישט קיינער
מיין וויי, מיין שמערץ, פאַרנעמט דאָס פאַפיר
און דיינע געשרייען — זאַמד און שטיינער.

מיין גאַרטן

אינם גאָרטן פון מיין הויז
פרוכטן־בוימער דריי פאַרזעצט,
אויך אַ פאַלמע און אַ רויז
און זיי אַלע גלייך געשעצט.

יעדעס ביימל, אָפּגעציטערט,
מיט זיי געעטעמט יעדעס וועטער,
— קראַנק איז ס׳ביימל, זיך געביטערט,
מיטגעוואָקסן, מיט צווייג און בלעטער.

אויסגעגלייכט, אַלץ וואָס קרום,
אַליין אין דרייען זיך געבויגן,
ביז דערזען כ׳האָב פרוכט און בלום
די נשמה אויסגעצויגן.

וואַקסט די פאַלמע, בליט די רויז,
עפל, פלוימען, בלי עין-הרע,
נאָר דער קאַרשנבוים, ווי גרויס
אויסגעוואַקסן, אַן עקרה.

מעשה שטן, האָט אַ וואָרם,
מיין שיינעם עפל־בוים געטויט,
און אַ בייזער ווילדער שטורם,
האָט דעם פלוים־בוים צוגערויבט.

פול מיט טרויער און מיט ווייטיק,
זיך געזעגנט פון זיי צוויי,
אַזוי פיל כוחות · · · אַזוי פרי צייטיק · · ·
טרערן שטיקן מיך פון זיי·

וואַקסט די פאַלמע, הויך און שטראַלט
מיין שטאָלץ און טרייסט, די קרוין פון קאָפּף
נאָר די פאַלמע איז פרעמד און קאַלט,
קוקט אויף מיר פון אויבן אַראָפּ·

אויך די רויז, מיין האַרץ, מיין בלוט,
ווי זון, געשפּיגלט זיך אין איר,
היינט אַ בלום, זי קען מיך ניט,
שטעכט, ווען כ׳ריר מיך נאָר צו, צו איר·

אזוי איז ס׳מזל, מיר פאַרשריבן,
ס׳גאַנצע לעבן, טרייסט און טרוים,
אין מיין גאָרטן איז פאַרבליבן
נאָר דער איינער קאַרשנבוים·

כ׳האָף ניט מער, פלאַנצן ווידער,
דער קאַרשנבוים זאָל פרוכט נאָך געבן,
בוימער זיינען מיינע לידער
נאָר דער גאָרטן איז מיין לעבן·

ווער בין איך ?

די שוים פון די כוואַליע וואָס זעצט אין די ברעגן
דער שטויב פונם ווינט מיט אימפעט געטראָגן
פון רעגן אַ טראָפּן וואָס פאַלט אויף די וועגן
אָדער פון ליכט דער אייביקער שאָטן.
ווער בין איך ?

אָדער בין איך ?
אַ חלום בייגאַכט וואָס שוועבט איבער טרוימער
אַ תפילה פון אַ גוסס וואָס האָט שוין קיין האַפט
די צוקונפט פון אַ מאָרגן אָן אַ היינט און נעכטן
דער גורל אָן מזל, אָן צייט און אָן קראַפט.
ווער בין איך ?

87550 (מאוטהאוזן)

נישט מיט אַ נומער בין איך געבוירן,
כ׳האָב אויך אַ נאָמען באַקומען,
זייט האָט מען מיין טאַטן די באָרד אָפּגעשוירן
טראָג איך אַ לאַטע אַלס סימן·

נישט הפקר מיין נאָמען, פון זיידן פאַרבליבן,
באַקומען נאָך פאַר׳ן פאַרשטאַנד,
פון אַלע מיינע יאָרן, אַ נומער געבליבן,
אַ נומער אין האַרץ און אויף האַנט·

ס׳וויינט מיין נשמה, פון מיר וואָס געוואָרן,
נאָך מיין אייגענעם נאָמען איך בענק,
שוואַך מיין זכרון, ווי נאָר וואָס געבאָרן,
דעם נומער פון האַנט, איך געדענק·

תרגומים

אַל תְּגַלּוּ שֶׁאֲנִי קַיָּם

אַל תֹּאמְרוּ לְאִישׁ שֶׁאֲנִי פֹּה,
אַל תְּגַלּוּ, שֶׁמִּשָּׁם אֲנִי;
עֵת יִשְׁאָלוּנִי „הֲכֵיצַד ?" אֲנִי בּוֹשׁ,
הֵן שָׂרַדְתִּי מֵהֶהָרֶג הֶהֲמוֹנִי.

לִצְעוֹד עִם אַבָּא־אִמָּא בְּדוּמִיָּה,
עִם כְּלָל יִשְׂרָאֵל, לְקַדֵּשׁ אֶת הַשֵּׁם,
כֹּה בִּקַּשְׁתִּי לֵילֵךְ לָאֵפֶר, לַסַּבּוֹן,
לְבַדִּי נוֹתַרְתִּי, הִפְרִידוּנִי מֵהֶם.

אַל תֹּאמְרוּ לְאִישׁ, שִׁמְרוּ זֹאת בְּסוֹד,
חָלִילָה לְהַזְכִּיר שֵׁם אִישׁ כָּמוֹנִי,
נְ'לֹא רוֹצֶה, נְ'בּוֹשׁ, יִשְׁמוֹר הָאֵל,
לִהְיוֹת אָבֵל שֶׁל מִילְיוֹנִים.

לִי נִדְמֶה, שֶׁהַקְּדוֹשִׁים עָלַי,
כְּמוֹ עַל פְּנֵי "טְמְאָה", פָּסְחוּ,
כְּמוֹתָם לַסַּכִּין הוֹשַׁטְתִּי צַוָּארִי
אֶלָּא שֶׁהַסַּכִּין מִשּׁוּם מָה לֹא חָתְכָה.

אַל תֹּאמְרוּ לְאִישׁ שֶׁאֲנִי חַי,
אַל תְּגַלּוּ שֶׁאֲנִי קַיָּם.
נְ'בּוֹשׁ מִפְּנֵי עֲדַת הַקְּדוֹשִׁים
וְעוֹד יוֹתֵר מִפְּנֵי חַיֵּי סְתָם.

אִמָּא צְעִירָה שֶׁלִּי

אִמְרוּ לִי, יְהוּדִים, עוֹבְרֵי אַלְפֵי דֶרֶךְ,
אִמְרוּ, רַחִימָאִים, מְיַבָּשׁוֹת וְיַמִּים,
אֶפְשָׁר, פְּגַשְׁתֶּם שָׁם בָּאָה מִנֶּגֶד
אִמָּא יְהוּדִיָּה צְעִירָה לְיָמִים ?

צְעִירָה הִיא אִמָּא, בְּנָהּ שַׂח מְזֻקָּן,
אִמָּא שֶׁלִּי תָּמִיד צְעִירָה מְאֹד.
עוֹדִי נַעַר אָבְדָה, נוֹתַר רַק דְּיוֹקָן
נָע לְבַדּוֹ בְּדַרְכֵי נוֹד.

עֶצֶב בָּעֵינַיִם, שַׁלְהַבְתָּן הָעֲמֻמָּה,
הִלְבִּין הַבֵּן מֵחֲקוֹר וּשְׁאוֹל.
בֵּן זָקֵן חוֹפֵשׂ אִמָּא,
אֵם צְעִירָה בִּדְרָכִים וּשְׁכוֹל.

צַוָּאַת אָבִי

אֶפְשָׁר וּכְלָל וּכְלָל כָּאן לֹא אָהִינָה,
אֶפְשָׁר וּכְלָל וּכְלָל אֵינִי רָאוּי
לְהַזְכִּיר בְּדַל שְׂפָתַי אֶת אַבָּא־אִמָּא
וְאֶת צַוָּאָתָם בִּשְׁעַת וִדּוּי.

אַךְ לֹא אוּכַל, אֲנִי תַּחְתֶּיהָ כּוֹרֵעַ,
מוּעָקָה עַל נִשְׁמָתִי תָּבִיא.
דִּבְרֵי אָבִי הָאַחֲרוֹנִים אֲנִי שׁוֹמֵעַ:
„נְקָמָה! נָקָם!" צַוָּאַת אָבִי.

נְקָמָה בְּעַד כָּל הַיְהוּדִים הָאֵלּוּ
אֲשֶׁר בְּנַחֲלֵי־דָם הוֹצִיאוּ נִשְׁמָתָם,
שַׁלֵּם לָעָם הַזֶּה, עַם דְּוַי וָחֳלִי,
קַח נָקָם בְּעַד זֶה הַדָּם!

קְבְרִי

בְּבֵית־עוֹלָם יָשָׁן, מִגְּדֵרוֹ לֹא הַרְחֵק,
לְקָבְרֵנִי שָׁם כָּרוּ לִי בוֹר,
יֵשׁ תֵּל וְאֶבֶן וְלוּחַ שֶׁל עֵץ:
„פֹּה נִטְמַן מְוַרְשָׁה גִּבּוֹר".

מַצֵּבְתִּי לֹא מִסֶּלַע וְלֹא מִגְּרָנִיט;
דֶּלֶת אַמּוֹת, קַדִּישׁ, תְּחוּם מְגֻדָּר;
אֵין כְּמוֹתָהּ שֶׁל נֶפֶשׁ יְהוּדִית;
— הַאִם אֱמֶת הִיא שֶׁמַּתִּי כְּבָר?

חַיַּי כְּסִדְרָם בְּמִיתוֹת מְלֻוִּים;
קְבוּרָה בְּתַכְרִיךְ לִי הָיִיתִי שׁוֹאֵל;
מֵתִים! הֲתוּכְלוּ מִשְׁאַלְתִּי לְהָבִין?
לִזְכּוֹת לְקֶבֶר־יִשְׂרָאֵל!

קְבוּרָה יְהוּדִית, מוֹחֵל עַל הָעֵדֶן,
עִם עַצְמוֹת יְהוּדִים כִּי אַתְאִימָה;
הֲיֵשׁ גֵּיהִנֹּם שֶׁיּוֹתֵר מַחֲרֶדֶת
מִלְּחַפֵּשׂ אֶת עַצְמוֹת אַבָּא־אִמָּא?

בְּבֵית־עוֹלָם יָשָׁן בּוֹדְדוּ לִי מָקוֹם
עַל־יַד הַגָּדֵר שָׁם לְקָבֹר,
יָתוֹם בַּחַיִּים וּבַמָּוֶת יָתוֹם,
„פֹּה נִטְמַן מְוַרְשָׁה גִּבּוֹר".

אֵיכָה

אֵיכָה אֲחַיֵּךְ לַשָּׁמַיִם
וּבְלִבִּי הַחָרְבָּן וְהַבְּכִי,
קַדִּישׁ וְיִזְכּוֹר עַל שְׂפָתַיִם,
גּוֹרָלִי — הַקָּרְבָּן הַנִּצְחִי.

אֵיכָה הַתִּקְווֹת יְשַׁעַשְׁעוּנִי,
וּצְלָלִים מְלַוִּים אֶת דַּרְכִּי,
יָמִים וְשָׁנִים מַה יִּתְּנוּ לִי
וְדוֹעֵךְ מַזָּלִי בַּשְּׁחָקִים.

אֵיכָה עוֹד שִׁירִים לִי אָשִׁירָה
וְהַצַּעַר קָטַל בַּת־שִׁירִי,
שֵׁדִים אֶת חַיַּי בִּי הִבְעִירוּ,
הַקְּלָלוֹת קִלְלוּ אֶת אָשְׁרִי.

אֵיכָה שִׁיר עַלִּיז יִתְרוֹנֵן בִּי
וּבְלִבִּי רַק קִינוֹת וְאֵיכָה:
יָעִיד הַשָּׂטָן הַמְיַסְּרֵנִי,
לֹא נוֹתַר בִּי זוּלַת תּוֹכֵחָה.

אֵיכָה? הֲלֹא לֹא אֶפָּרֵדָה
מִמֵּתַי, כִּי חַיִּים הֵם לָעַד.
הוֹפֵךְ גֵּיהִנֹּם כָּל גַּן־עֵדֶן,
גֵּיהִנּוֹם כָּל חַיַּי לְבָדָד.

חָמֵשׁ קֻשְׁיוֹת

א

שָׁמַיִם! לָכֶם עוֹד שִׂבַּרְתִּי
אַף־כִּי רֹב חַיַּי כְּבָר עָבַרְתִּי
וְשַׁעַר־רַחֲמִים רַק נִסְגַּר לִי;
— אוּלַי אֶשְׁנָב פָּתוּחַ עוֹד נִשְׁאַר לִי?

ב

הָאָרֶץ! אֲנִי בָּךְ גַּרְגֵּר לֹא־נִכְבָּד,
מֵאַיִן וּלְאָן זֶה אָבוֹא — לֹא אִכְפַּת.
אוּלָם אֶשְׁאָלֵךְ וּפִסְקִי נָא לִי אַתְּ:
—כְּלוּם טַעַם יֶשְׁנוֹ לְחַיָּיו שֶׁל בִּישׁ־גַּד?

ג

הַשֶּׁמֶשׁ! עֲנִי עַל שְׁאֵלָה, הַנִּשְׁאֶלֶת:
אוֹרֵךְ וְחָמֵּךְ עַל כֹּל נֶפֶשׁ בַּחֶלֶד,
חֶדְוָה לְמַר־לֵב, מַשְׁקִיטָה בְּכִי־יֶלֶד,
—הֲגַם בִּשְׁבִילִי לָךְ עוֹד קֶרֶן־תּוֹחֶלֶת?

ד

יָרֵחַ! בֶּן־זוּג וּבֶן־דְּמוּת לִי אַתָּה:
כָּמוֹךְ לִבִּי בִּנְדִירוּת הוּא נִמְלָא,
שְׁבוּרִים נְעוּרַי, בְּלִי זִיו — הַזִּקְנָה;
— קִצּוֹ שֶׁל רִקּוּד זֶה מָתַי לִי כְּבָר בָּא?

ה

כּוֹכְבֵי־הַזָּהָב! עִמָּכֶם כְּנוֹלַדְתִּי,
בְּאֹשֶׁר עָתִיד כָּל־יָמַי הִתְנַחַמְתִּי,
הָאֹשֶׁר לֹא בָא, רַק חָרוֹן וּמִשְׂטָם לִי;
—כּוֹכָבִים,הַאֶתְכֶם כְּבָר לָנֶצַח אִבַּדְתִּי?

נֹחַם

שֶׁמָּא אַעְלִים מִכֶּם כָּל אֵלֶּה,
אֲשֶׁר נוֹשֵׂא אֲנִי בַּלֵּב,
אַךְ נִשְׁמָתִי לִבְכּוֹת שׁוֹאֶלֶת
עַל שְׁנוֹת הַזַּעַם וְהַכְּאֵב.

גֶּזֶל, שׁוֹד, אֵימֵי־צַלְמָוֶת,
שִׂנְאַת נֶצַח לַיְּהוּדִים,
אָב וָאֵם הֵן לֹא בַּמָּוֶת,
לְעֵינַי שְׁחָטוּם זֵדִים.

גֵּרוּשִׁים, מְיוּנֵי־רֶשַׁע
זְקֵנִים לְיָמִין, עוּלִים לִשְׂמֹאל.
יוֹם בְּיוֹם פְּרוּשָׂה הָרֶשֶׁת
יְרִיוֹת, אַלְמוֹן וּשְׁכוֹל.

תֹּפֶת שַׁחַת, מַהְפֵּכֶת,
הִתְקוֹמְמוּת הַגֵּיטָאוֹת,
תִּלֵּי גְוִיּוֹת כְּבַשְּׁלֶכֶת
הֶעָלִים, וּכְפִטְרִיּוֹת.

הַיּוֹם, כְּתֹם יִסּוּרֵי שַׁחַת
נֹחַם לִי אֶחָד בַּיְּקוּם —
בִּמְדִינָתֵנוּ הַפּוֹרַחַת,
בְּבֵיתֵנוּ הָרַחוּם,

שָׁם בְּעֹז קוֹלְחִים חַיֵּינוּ,
שָׁם זוֹרֵחַ יוֹם בָּהִיר,
אוּלַי יוּנַח שָׁם לִיגוֹנֵנוּ
וּלְבָבֵנוּ שׁוּב יָאִיר.

מִפְּנֵי חֲטָאֵינוּ

יְהוּדִי בִּשְׁבִי גוֹלָה אַתָּה נוֹלַדְתָּ,
שְׁאָר־רוּחַ, פֹּעַל-יָד נָתַתָּ לַנֵּכָר,
וְהַתַּגְמוּל לְךָ: „לְכָה הַמָּוְתָה!"
גָּזְרוּ וְאַף קִיְּמוּ בִּידֵי אַכְזָר.

נָטַשְׁתָּ אֶת דָּתְךָ — הַבְּרִית בַּסֵּפֶר,
חִדַּשְׁתָּ לָעַמִּים תּוֹרוֹת־חַיִּים.
וְהַתַּגְמוּל לְךָ: רַק אֵשׁ וָאֵפֶר
שֶׁל כִּבְשָׁנִים, שֶׁל גַּזִּים וְתָאִים.

בַּכֹּל הָיְתָה יָדְךָ — בַּכֹּל הָיְתָה כָּאן,
גַּם בָּאַטּוֹם — הִמְרִיא שְׁחָקִים, רָמָה,
וְהַתַּגְמוּל לְךָ — מַיְדָנֶק, טְרֶבְּלִינְקָה,
זֶה סְדוֹם וַעֲמוֹרָה כָּפוּל כַּמָּה.

מֵרוּחֲךָ לְכָל עַם הֶאֱצַלְתָּ,
לַעֲשׂוֹת חַיֵּי־אֱנוֹשׁ טוֹבִים וּמְאֻשָּׁרִים.
וְהַתַּגְמוּל אֲשֶׁר אַתָּה קִבַּלְתָּ:
מָוֶת בְּרָעָב, מוֹת יִסּוּרִים.

כִּי זוֹהִי הַגָּלוּת — מְנַת רָגְזָה וָכַעַס,
כִּי חַיֵּי גָלוּת הֵם חַיִּים בִּכְדִי.
רַק כָּאן בְּיִשְׂרָאֵל יֵשׁ גְּמוּל לַמַּעַשׂ
וַאֲרוּכָה לְנֶפֶשׁ יְהוּדִי.

שְׁלֹשָׁה ,נֵרוֹת זִכָּרוֹן' עַל הַר = צִיּוֹן

א.

בְּמַרְתֵּף הַחֻרְבָּן עַל הָהָר הֶעֱלֵיתִי
בְּיוֹם הַשָּׁנָה נֵר דּוֹנַג, „יִזְכּוֹר".
לְנִשְׁמַת אַבָּא־אִמָּא, אֲשֶׁר לֹא מֵתוּ,
לְנִשְׁמַת כְּלַל יִשְׂרָאֵל, קָדוֹשׁ וְגִבּוֹר.

בְּמַרְתֵּף הַחֻרְבָּן נְשָׁמוֹת תִּשְׁכֹּנָּה,
תִּלְלֵי אֵפֶר, יְרִיעוֹת גְּוִיל וָאֵשׁ
בֵּית עָלְמִין קָט, קְבָרוֹת מִילְיוֹנִים,
שְׁאוֹן „מְחִילָה", דְּמָעוֹת—יַם גּוֹעֵשׁ.

—אַתָּה, אַבָּא, מְחַל לִי! אַתְּ, אִמָּא, כַּפְּרִי!
בִּבְנְכֶם תְּקַנְּאוּ חָלִילָה, וּבְחַיָּיו?
בּוֹרְכֶם אַיֵּהוּ? הֵבֵאתִי פֶּרַח.
קִבְרְכֶם, אִמְרוּ לִי, הֵיכָן הוּא עַכְשָׁו?

לֹא ,טָהֳרָה' לֹא ,שִׁבְעָה' לֹא תַּכְרִיכִים, לֹא ,קוֹרֵעַ',
מִנְהַג אָבוֹת לְשִׁמְצָה נִתַּן.
חַכְמֵי עוֹלָם, נְבוּאַתְכֶם אַיֶּהָ?
אֵי הָיָה מוּסַרְכֶם, עֶרֶב הַחֻרְבָּן?

ב.

עַל הָהָר הַקָּדוֹשׁ, בְּמַרְתֵּף צַעַר וָאֵלֶם,
עוֹד נֵר הֶעֱלֵיתִי בְּיָדַי אֲנִי;
בְּשֵׁם עַמִּים וּמְדִינוֹת, בְּשֵׁם שְׂרָרָה וָמֶלֶךְ...
אֵינְךָ רָאוּי לָזֶה, עוֹלָם בּוֹגְדָנִי!

שְׁמַעְתֶּם גַּם רְאִיתֶם עַם שׁוֹקֵעַ מִנֶּגֶד.
לַחֲנוּט דְּמִיתֶם: לֹא קוֹל, לֹא דְבָרִים.
אֵיךְ נִשָּׂאֲכֶם לִבְּכֶם? רוֹצְחִים, בּוֹגְדֵי בֶגֶד!
עַם שָׁלֵם טְבַחְתֶּם וְתַאֲשִׁימוּ אֲחֵרִים.

לִי בְּשׁוֹט מוּסָר מֻתָּר בְּשַׂרְכֶם לְבַקֵּעַ;
אֲנִי בְּשֵׁם הָאֵפֶר, אוּד מֵאֵשׁ מֻצָּל.
שְׂפָתַי, שְׂפַת מִילְיוֹנִים עַד סוֹף דּוֹר תְּזַעְזֵעַ
עוֹלָם, בֶּן בּוֹגְדִים! שָׂטָן מְנֻוָּל!

תְּנַסֶּה לְהַכְחִישׁ; לֹא הֶאֱמַנְתָּ מִיָּמֶיךָ;
תִּשְׁאַל, הֲכֵיצַד? הַיָּם אֵינוֹ מַאְדִּים?
גְּבוּרָה הִיא, יִשְׂרָאֵל לְפָנֶיךָ!
קַמְתִּי מֵאֶפְרִי, אֵינִי בַּמֵּתִים!

ג.

עַל הָהָר הַקָּדוֹשׁ, בַּמַּרְתֵּף הַקְּדוֹשָׁה,
הַנֵּר הַשְּׁלִשִׁי נוֹסָף בָּעֶלֶט,
מֵאֵת אֱלֹהִים, מְנַחֵם, מְבוּשָׁה,
לְמַעַן שְׁמוֹ, וְעַמּוֹ, וּמְלוֹא חֶלֶד.

אֵלִי, אַל בְּאַפְּךָ, לְזָרָא לִי הַתּוֹרָה,
בְּמֹשֶׁה לֹא אַאֲמִין, הָעֲקֵדָה—רַק הֶבֶל.
אֶזְכּוֹר הַמַּבּוּל, אֶת סְדוֹם וַעֲמוֹרָה,
גַּם עַתָּה עִם שָׁלֵם הִכְרַעְתָּ לָטֶבַח.

שִׁמְעוּ שָׁמַיִם! רָקִיעַ וַאֲדָמָה,
לְווּ טֶבַח, וְשֶׁמֶשׁ—רַכֶּבֶת מִתְגַּלְגֶּלֶת.
יָרֵחַ הָאִיר, לֹא הִפְרִיעַ בִּמְאוּמָה.
אֶת מֹשֶׁה הֶעֱנַשְׁתָּ... כִּי הִכָּה בַּסֶּלַע...

לֹא טִיף שֶׁל דִּמְעָה פְּנֵי מַלְאַךְ הָעִים,
שׁוֹפָרוֹ שֶׁל מָשִׁיחַ נִשְׁבַּר, אָנָה בָּא?
חֲצִי קַדִּישׁ, לְפָחוֹת, אֱמוֹר אֵל אֱלוֹהִים!
יִתְגַּדַּל וְיִתְקַדַּשׁ שְׁמֵהּ רַבָּא!

שֶׁמֶשׁ בַּחַלּוֹן

שֶׁמֶשׁ בְּחַלּוֹן זוֹרַחַת,
אָנַח, אֶהְגֶּה, עַל מִשְׁכָּבִי.
כְּקֶרֶן אוֹר וְלוּ נִדַּחַת,
לְחַיִּים, לִבִּי תָּבִיא!

לֵיל, מֵרַרְתִּי, מַעְיְנוֹת דֶּמַע.
כְּכוֹכְבֵי עָל מִסְפָּרָם,
בֹּקֶר בָּא עִם קַרְנֵי שֶׁמֶשׁ
וּמוֹחֶה דְּמָעַי כֻּלָּם.

רוּחַ סְעָרָה

הָרוּחַ בְּרָגְזָה עוֹקֵר אָבָק, יִנְהַם,
הָעֵצִים מִשְׁתַּחֲוִים וּתְהִילָּה בִּגְרוֹנָם.
בִּצְחוֹק פּוֹרְצִים הַמַּיִם, מַקְצִיפִים, מְקַלְּלִים,
רוֹקְדוֹת בְּנִיר הַקָּמָה, בְּצַוְּתָא, שִׁבֳּלִים.

עַב־עָנָן מִשְׁתָּעֵל, בְּנִיצוּצוֹת יַרְעִים,
הָרָקִיעַ כָּח וְיוֹרֵק, הַשָּׂדוֹת טוֹבְעִים.
בָּא גֶשֶׁם וּמַאֲפִיל אוֹר שֶׁמֶשׁ, אֲבָל
הַשֶּׁמֶשׁ קָם וְלוֹעֵג לוֹ, יִקְרַן וְיִצְהַל.

חַיַּת שָׂדֶה נִמְלֶטֶת, עוֹף שָׁמַיִם נָפוֹץ,
נִצָּב עוֹלָם בַּמַּיִם, בּוֹסֵס עוֹלָם בַּבֹּץ.
מַגְבִּיר שְׁרִיקוֹתָיו רוּחַ רַגְזָן, זוֹעֵם,
הָאָדָם וְהַבַּיִת יְמַלְּאוּ צְחוֹק פִּיהֶם.

הָעֵצִים הִתְנוֹפְפוּ בְּמַעֲבֵה הַיַּעַר הַגָּדוֹל
עָלִים דְּבֵקִים בְּעָנָף בִּשְׁאֵרִית כֹּחַ וִיגִיעָה.
צְלִיף רוּחַ, בְּרִיק סַעַר, אוֹן תְּרוּעוֹת וְקוֹל,
הָעוֹלָם מִתְהַפֵּךְ, הַתְּהוֹם תִּפְעַר לוֹעָהּ.

מִתְקָרְבִים בָּאִים עֲנָנִים, חַשְׁרַת עָנָן שְׁחוֹרָה,
עוֹד מְעַט וְיָצִיף הַמַּבּוּל מְלוֹא עוֹלָם ;
הָרוּחַ מִשְׁתּוֹלֵל, כָּל הָאֲדָמָה סוֹעֲרָה,
וְהֶמְיָה, וּשְׁאָגָה, לָבִיא נִרְגָּז וְנִזְעָם.

רוּחוֹת מִתְרוֹצְצִים, חָלַף אֶחָד, שֵׁנִי בָּא,
נָמֹטּוּ הַגְּרָנוֹת עַל מְלוֹא תְּבוּאָתָן.
אֵין לִרְאוֹת אֶת הַקֵּץ, אֵין אַחֲרִית לַסּוּפָה,
לֹא נִשְׁתַּיֵּר אֲפִילוּ נִיצוֹץ תִּקְוָה קָטָן.

פֶּלֶג מַיִם

הָהּ! אַל תָּרוּץ כֹּה, שְׁטוֹף יוֹתֵר לְאַט,
פֶּלֶג מַיִם, עֲצוֹר רֶגַע וְנוּחָה.
יוֹצֵאת נַפְשִׁי אֵלֶיךָ, אֱמוֹר לִי, כֵּיצַד
וּמִנַּיִן גַּלִּים יְבִיאוּךָ?

סַפֵּר פֶּלֶג מַיִם לִי, עַל דַּרְכְּךָ הַכָּבֵד
בֵּין שִׁמְמוֹת שָׂדֶה, יַעֲרוֹת פֶּרֶא,
עַל אֵימֵי לֵילוֹת וְיָמִים עַד־אוֹבֵד,
גַּם עַל יְפִי עִיר וָאֶרֶץ.

אַל־פַּחַד פֶּלֶג־מַיִם, סַפֵּר הַכֹּל, נוֹעָז,
אֵין צֹרֶךְ לְהַסְתִּיר אֶת הַפֶּצַע;
כְּלוּם לֹא תַאֲמִין, אֲנִי רוֹחֲךָ מֵאָז,
הָ„אֲנִי״ שֶׁלְּךָ, רֵעֲךָ לָנֶצַח?

כָּמוֹךָ גַּם אֲנִי, אֶתְרוֹצֵץ, אֶתְגַּלְגֵּל,
שָׁבוּר וְרָצוּץ בִּי כָּל אֵבֶר,
מָקוֹם אֵין לָנוּחַ, לֹא יוֹם, לֹא לֵיל,
כָּמוֹךָ נָע־וָנָד, אֵין מַטָּרָה וָשֶׁבֶר.

גַּרְתִּי, סָבַלְתִּי, בְּאַרְצוֹת נֵכָר, עֲרֵי־הוֹד,
לְבְסוֹף אָמְרוּ לִי, צֵא, שָׂא־רַגְלֶיךָ!
כַּךְ אָרִיךְ יְמֵי חַיַּי, שְׁנוֹתַי עַל אֲדָמוֹת,
בּוֹדֵד וּמְיֻתָּר, אִישׁ חֵלְכָה.

כְּלוּם לֹא אֵלֶיךָ יִשְׁווּ כָּל חַיַּי,
שׁוּם אִישׁ אֶת שְׁגֵינוּ לֹא יָבֶן ?
הַנֵּדֶר הוּא קָשׁוּב לְעָנְיִי, אַלְלַי,
לְשַׁוְעוֹתֶיךָ — הַחוֹל וְהָאָבֶן.

מִי אֲנִי?

קֶצֶף הַנַּחֲשׁוֹל הַטּוֹרֵק בַּיַּבֶּשֶׁת
אָבָק בָּא עִם רוּחַ נִשָּׂא בִּתְנוּפָה
מִשֶּׁל גֶּשֶׁם טִפָּה עַל דְּרָכִים גּוֹלֶשֶׁת
הַצֵּל הַנִּצְחִי שֶׁמִּן הָאוֹר הוּא בָּא...
מִי אֲנִי?

אוּלַי אֲנִי
חֲלוֹם שֶׁמֵּעַל חוֹלְמִים יְרַחֵף בַּלַּיִל,
תְּפִלָּה שֶׁל גּוֹסֵס, כֹּחוֹ תַּם וְנִשְׁלָם,
אוֹר בֹּקֶר שֶׁתְּמוֹל אֵין לוֹ וְהַיּוֹם לוֹ אַיִן,
גּוֹרָל בִּישׁ מַזָּל, בְּלִי זְמָן, בְּלִי עוֹלָם.
מִי אָנִי?

רשימות

וואַרשע - נאַוואַליפּיע, 1943

פון מילא „קעסל״ צוריק אויף די נאוואליפיע, בין איך איצט אליין געקומען. דארט פארלוירן מיין איין און איינציקע געבליבענע נאך שוועסטער און געווארן א קיילעכדיקער יתום. אן משפחה, נאנטע און ווייטע, אן פריינט און גוטע באקאנטע, מיט א פארשאלטן קליין גרין נומערל אין האנט, וואס באדייט „לעבנס-בארעכטיקונג״ בין איך ווידער דער אומגליקליכער בירגער פון נאוואליפיע.

מיין באשעפטיקונג, א טרעגער אין דעם אפראוויזאַציע-אנשטאלט אויף נאוואליפיע 53. דער יינגסטער, סיי אין פאך און סיי אין יארן, צווישן אלע חברים טרעגער אויף דער גאס.

מיינע באלעבאטים, פריוועס, וואקסמן און אדער, זיינען דורך דער שאפן-פארוואלטונג באאויפטראגט געווארן צו בא-זארגן די ארבייטער מיט וווינונגען נאנט זייער ארבייטס-פלאץ. דירות האט נישט געפעלט. די איינוווינער, ווער ווייסט, וואו זיי זיינען איצט ? איז מיין גורל געפאלן, לויט דער קאמונישער איינטיילונג אויף דעם קליינעם לעצטן צימער, אויפן דריטן שטאָק איבער דעם אפראוויזאציע-ביורא.

אין פאדערשטן צימער פון דער דירה, וווינט א יונגערמאן

מיטן נאמען יעקב נוסבוים, וועמענס פרוי איז אויף מילא גאס בעת די סעלעקציע פארבליבן.

העפליך באקענט זיך מיט מיין נייעם שכן, און גאר באַ-שיידן באנייט מיין נייעם קווארטיר, האב איך גענומען זיך צוגעווינען צו דער טרויעריקער באקוועמליכקייט פון א פאר-טיק מעבלירט צימער מיט אלע מעגליכע באלעבאטישע איינ-ריכטונגען.

קענטליך, אז געוווינט האט דא א פארפאלק, וואס מיט נישט לאנג צוריק, האט — פונקט אזוי ווי איך — דאס לעבן פון דאס ניי אנגעהויבן בויען. און איצט ? — געהייליקט זייער נאמען אויפן מזבח פון יאוש און פארשווונדן אומשולדיק אין תהום פון אייביגקייט.

און ווי צוגעפאסט האבן זיך צוויי הערצער, פול מיט צער און שמערץ, איך — און מיין שכן נוסבוים. א קעגנזייטיקער מיטגעפיל פון מיטלייד און רחמנות, האט געפלאכטן אונזער גורל אין דעם פארנעפלטן מארגן. יסורים אונמענשליכע, גרויל-בילדער פון נעכטן, האבן געוועבט די פארנאכטן אין די צווזא-מענפארבראכטע אוונט-שמועסן.

נוסבוים איז קראנק. נאך מיט דריי מאנאט צוריק, בעת די שרעקליכע איבערזידלונגס גזירות, האט ער צום ערשטן מאל א נערוון-צושטרויאונג באקומען. און פון דאן, פיזיש צווזא-מענגעבראכן, ליגט ער צו בעט מיט אפגעשטאנענע גלידער.

דאקטוירים זאגן — א פאראליזש. נישטא קיין מיטל אים

צו העלפן. בפרט היינט, ווען קראנק זיין איז א פארברעכן און פאר היילן זיך — א שטראף.

אבער נוסבוים, רעדט, געדענקט און ווייסט גענוי וואס אים איז. גערן דערציילט ער, פון זיינע געזעלשאפטליכע אי-בערלעבונגען, מאטעריעלישע עסקים, און זעלטן שיינעם פאמי-ליען-לעבן. און איבעראל, דערמאנט ער זיין פרוי. אין איר קען ער נישט פארגעסן. און אן איר, לאזט ער זיך נישט טרייסטן. איר בילד, געפינט זיך תמיד אונטער זיין קישן. אַ שענהייט פון א פרוי. אויגן שווארץ-פייערדיקע, לעבעדיקע. א געזיכט, ווי פון קריסטאל געטאקט, און מיט א הימלישן חן אויסגעגאסן. ווי געלעבט האט דער קאפף-האר אויפן בילד. און ווידער די אויגן — ווער ס'האט איינמאל דאס בילד געזען, קען אויך שווער פארגעסן. זיי שמייכלען, ריידן און טרייסטן.

און נוסבוים, פרווט זיך נעביך טרייסטן. געהערט האט ער, אז פאראן א לאגער פון בלויז שיינע פרויען, צו וועמען די דייטשן באציען זיך, מיט א געוויסן רעספעקט. אפשר און דאך איז זי אויך צווישן זיי?

דערווייל איז ער אליין. אליין מיט זיך אן קיינעם. אומבא-האלפן אין כח און אין געלד. נאר דער גייסט, וואס לעבט אין אים און איז מיט אים.

און איך, — אפגערעדט פון מיין אומגליק — האב געזען אין נוסבוים'ען דעם אמת"ן מארטירער פון היטלער-רעזשים. וואס אלע אנדערע חוץ אים, דארפן שעצן זיך פאר גליקליך.

ס׳טרעפט אויך, ווען נוסבוים, נאך שעה׳ן פון השתפכות-הנפש מיט פארלאפענע אויגן, וויל אויך א שמייכל טאן. דאך, מיט נישט לאנג צוריק, געווען א מענש מיט אלעמען צוגלייך, אבער נישט אויף לאנג. זיין הומאר-חוש פארשווונדט אונבאוווסטזיין פון אים, און די מרה-שחורה פרוווט פארנעמען זיין פלאץ.

נוסבוים דערציילט מיר, ווי אזוי ער איז לעבן געבליבן, אויף נאוואליפיע בשעת עס איז פארגעקומען די מילא-סעלעקציע.

זיין פרוי (כ׳האב פארגעסן, ווי אזוי ער האט זי ביים נאמען אנגערופן) — דערציילט ער, האט בשום-אופן נישט געוואלט אים לאזן אליין. (קינדערלאז געווען) מיט תחנונים ביי אים זיך געבעטן, ער זאל מסכים זיין זי זאל בלייבן. ווייל זי קען נישט, — האט זי געזאגט — זי קען נישט פון אים זיך שיידן. זי וויל אים באדינען ביז צו די לעצטע מינוטן פון איר לעבן. ווארום אויב נישט זי — איז ווער ? און ווער מען חלילה קומען אים נעמען, שלעפן חס-ושלום פון בעט אראפ, וועט זי דאן ריידן צום געוויסן פון רוצח, זי וועט אים בעטן, קושן אים די הענט, אפשר און דאך וועט זי דערוועקן דאס רחמנות פון דעם דייטשן סאלדאט. — ר׳איז דאך פארט א מענש מיט א הארץ, א מח, און א ביסל געוויסן.

און נוסבוים דערציילט מיר, אז ביידע האבן זיך מיט טרערן אין די אויגן ביים בעט געאמפערט, ער — זי זאל גיין, און זי — ערלויבן איר בלייבן. — דו ביסט נאך יונג און געזונט — האט ער געזאגט צו איר, דיר דינט אלע רעכט צום

לעבן. און זי — נאר מיט דיר, נאר מיט דיר. און כמעט, ווי ער האט געחלשט. געפילט האט ער, אז קוים פארלאזט זי נישט זיין בעט, און לאזט אים נישט אליין, האלט ער נישט אויס.

באמערקנדיק דאס, האט זי, — בלית ברירה — גענומען זיך פאקן אין וועג אריין, און גלייכצייטיק פארבאַרייט; אים — מיט שארפער אויסגערעכנטקייט לגבי דעם מעגליכן שוידער-האפטן באזוך.

דא באגיסט זיך נוסבוים מיט טרערן, און שילדערט איר חכמה מיט געשטיקטע ווערטער. ווי אזוי זי האט פון שטוב די שיינע מעבל ארויסגעטראגן, אים מיט'ן בעט אין א ווינקל גע-שטעלט, און אויף דער ערד, שמוץ מיט בראכווארג אנגעווארפן. דאגעגען אין קוך, אלעס צו ארדנונג געברענגט, די כלים אוועק-גערוימט, די פייער-קוך ארומגעווישט, און אויף דעם קליינעם קוך-טיש, פארשידענע ווערטפולע זאכן געלייגט. רינגעלעך גאלדענע, עס-צייג זילבערנע ווי אויך איר אייגן גאלדן האנט-זייגעריל. זי האט געטראכט זיך, ווען די רוצחים קומען, זאלן זיי קודם-כל זיך אנזעטיקן מיט דער יידישער הארעוואניע, פארשיכורט ווערן פון יידיש האב און גוטס און דערביי פארגעסן זייער בלוטדורשטיקע תאווה צו א יידיש אומשולדיקן קרבן. און נאכן געוווּנענעם הפקר-רויב אין דעם שיין צוגערוימטן קוך-צימער, וועט אוודאי זיי נישט גלוסטן א טריט צו שטעלן אין דעם פארשמוצטן, לערן שלאף-צימער.

אפגעטאן און אוועקגעגאנגען. צומאלט זיך נישט געזעגנט. אן א זיי-געזונט! נישט חלילה פארגעסן; נאר אויס מורא פאר

דער שרעקליכער רגע פון דער טראגישער צעשיידונג. און די טיר פון הויז, איינגאנצן אפן געלאזן. מיט א כוונה? — ווער ווייסט? און כך הוה. ציט ווייטער מיין שכן יעקב נוסבוים שוין עטוואס פארמאטערט, — נאך צוויי טעג ווייסטע שטיל־קייט אין הויף און אין גאס, האב איך פלוצים זעלנערישע טריט אין הויז דערהערט. זיי גייען פון טיר צו טיר און זוכן אויס־באהאלטענע יידן.

וואו פארמאכט איז, ווערט אויפגעריסן, מיט ביקסן דורכ־געשאסן, און ווילדע ליארמען־געשרייען באגלייטן זייערע מעשים.

אריינגעקומען פריי אין דער אפענער טיר, האב איך נישט ווילנדיק הויך אנגעהויבן עטעמען, מיט די אויגן געווארפן, און אלץ האט געציטערט אין מיר. אבער געהערט האב איך, יעדעס שארך פון דער קוך.

פיר זיינען זיי געווען, און אלע האבן געזוכט. אין שענקע־לעך און שופלעדער, אויף פאכלעך און אין קרעדענס, געקלאפט און געזעצט ווי געאיילט זיך נאך נאך... נאך רויב, נאך גאלד; — פון קוך א בליק געווארפן אויף דעם פארשמוצטן צימער, און... ארויס. גאטעניו! — האט היסטעריש אויסגעשריגן מיין שכן — בין איך נישט קיין מארד באגאנגען? זי— פארטריבן, און אליין זיך געראטעוועט

זי — מיין פרוי, די כשרע טאכטער, האט צוליב מיר, זיך אלס קרבן געברענגט.

א וואך שפעטער נאך דער סעלעקציע.

ביסלעכווייז סטאביליזירט זיך דאס לעבן אויף דער גאס, און ווידער נעמען יידן בויען זייערע נעסטן-היימען מיט גע-מיטער-פארסם'טע און כוחות ערשעפטע. רעשטלעך פון משפ-חות, פרווון נאכאמאל זיך אויפזוכן און פרייען, אויף יעדן איי-נעם לעבנגעבליבענעם נפש.

פארשידענע ווערסיעס און לעגענדעס, קרייזן ארום וועגן געראטעטע קינדער פון מילא, אין שווארצע לויה-וואגנס. דא און דארט, דערטראגט זיך א בשורה, פון נאך געראטעוועטע יידן פון מילא. אבער אין הארץ פון יעדן צוריקגעקומענעם, א שטילער, טיפער טרויער, נאך די, וועלכע האבן זייער עקש-נות'דיקן לעבנס-געראנגל, איצט אויף אייביק געענדיקט.

נוסבוים און איך, האבן ווייניק וואס געהאפט, עס זאל ווער לעבעדיק פון אונזערע נאנטע צוריקקומען. אונזערע ברי-דערליכע אוונט-שמועסן, האבן זיך ווי א „יזכור" געהערט, און פאר ביידע איז די פארגאנגענהייט ווי א טרויער-בילד געווען. מיט כבוד און דרך ארץ, פלעגן מיר שבחים און שיינע ווערטער, זיך נאכדערציילן. איך — פון טאטע מאמע, ער — פון זיין פרוי. און געפילט האבן מיר זיך, ווי צוויי ברידער, איין משפחה.

און אזוי זיצנדיק אין א אוונט, פארטיפט אין שווערע זכרונות, עפנט זיך די טיר, און פון קארידאר גלייך אין צימער, גייט אריין א קליין דערשראקן יינגעלע, אפשר פון אכט יאר, מיט בלאנדזענדע אויגן.

דערזען דעם קראנקן אין שטוב, גיך צוגעלאפן צום בעט, און ארויפגעפאלן מיט א געוויין.

מיין שכן, האט זיך האסטיג א ריס געטאן פון בעט, גע-וואלט אויפהויבן זיינע מאכטלאזע הענט, און א ווילדן שריי געגעבן; ייזשא !. און צוזאמען מיט דעם קינדערישן הארצריי-סענדן געוויין, האט זיך אויך א כליפען פון א דערוואקסענעם דערהערט.

נישט שווער איז געווען צו פארשטיין דעם ביטערן טעם פון קינד׳ס-הייסע טרערן, און אויך נישט דעם ווילדן אויסגע-שריי מיט דאס ערנסטע טיפע כליפען.

עס האט א לייבליכער פעטער מיט א עלנד געבליבן שוועס-טער-קינד זייער אנגעווייטיקט הארץ אויסגעגאסן. געקלאגט אויפן חורבן און אויפן שאדן פון זייערע לעבנס-באגלייטערס.

און פון צער, האט מיין שכן, קיין ווארט נישט געקענט אויסריידן.

פעטער — זאגט דאס ייגנעלע, מיט אויגן פול מיט טרערן.

— דו ווייסט ? — מען האט די מאמען מיטן טאטן צוגענומען. א קאלטער שוידער איז אדורך די ביינער. אזוי רחמנותדיק גע-זאגט און מיט די ליפערלעך געציטערט. געוויינט און געצי-טערט. ווי געפילט האט דאס קינדעריש הערצעלע, אז מער וועט ער זיי שוין נישט זען. אויף אייביק. ערשט נעכטן, האט די מאמע זיין קעפעלע געגלעט, די אויגעלעך געקושט און אזוי שיין אים בארואיקט : „קינדער טארן זיך איצט אויף דער גאס נישט באוויזן״, האט געזאגט די מאמע, געגאנגען מיט מיר

ביז אויפן בוידעם. דארט אין א ווינקל פארהיטן פון ווינד און רעגן, נעבן א פאס מיך אוועקגעזעצט און שטילערהייט אנגע-זאגט מיר, קוים וועל איך הערן טריט זאל איך אין פאס זיך באהאלטן און איבערוואַרטן. פארנאכט — וועלן זיי, די טאטע מאמע, מיך קומען נעמען.

אזוי דערציילט ייזשאַ, דאס 8 יעריק ייִנגעלע, זיינע אומ-פארשטענדליכע איבערלעבונגען דעם פאראליזשירטן קראנקן פעטער, און שלינגט בשעת-מעשה זיינע אייגענע הייסע טרערן. אפגעזעסן ביז שפעט אין דער נאכט, און געוואַרט. — דערציילט ווייטער ייזשאַ, געוואַרט, די מאמע זאל שוין קומען מיך נעמען. קאלט איז מיר געווען. הונגער, האב איך נישט געפילט, דאס פעקעלע עסן וואס די מאמע האט מיר איבערגעלאזט, צומאלט נישט געעפנט. און אונטן ביסלעכווייז, איז שטיל געווארן. נישט געהערט קיין סימן פון א מענש. נאר שרעק, האב איך געהאט. און פון שרעק און מידיקייט בין איך מיט׳ן קאפף אויפן פאס אנטשלאפען געווארן. אויפגעוועקט זיך שוין אין העלן טאג, און די מאמע איז נאך אלץ נישט געקומען.

דא פאלט דער קליינער ייזשאַ, אריין אין ספאזמען און הערט נישט אויף צו וויינען. מער קען ער נישט דערציילן. ס׳קלעמט איםביים הערצעלע. נאך אויבן אויפן בוידעם, שוין פארשטאנען פארוואס די טאטע מאמע קומען אים נישט נעמען. און מיט פחד און קלעמעניש געגאנגען אין דער ריכטונג צום פעטער.

דורך קעלער׳ס און בוידעם׳ס, איבער הייף און לערע

געסלעך, אומבאמערקבאר געשארט זיך וואס נענטער און נענ-
טער, געדענקט דעם אנזאג פון דער מאמען; „אז קינדער טארן
זיך איצט אויף דער גאס נישט באווייזן" געהיטן זיך פון א
יעדן לעבעדיקן און אויפגעפאסט ווי א גנב, ביז ענדליך דער-
קראכן צו א הויף פון נאוואליפיע.

דער פעטער פרוווט אים איינרעדן און איינשטילן. ייזשאָ
— זאגט דער פעטער צום קינד — בארואיק זיך, דו בלייבסט
מיט מיר. גוט וואס האט דיך קיינער נישט געטראפן. ממש א
נס. זיי רואיק מיין קינד, אלעס וואס מעגליך איז, וועל איך
טאן פאר דיר.

און ייזשאָ — דאס גערעטעטע ייִנגעלע פון מילא, בעמט
פאר ליב די מילדע רייד פונם פעטער, פרוווט פארגעסן אין
די שרעקליכע בילדער פון נעכטן און ביסלעכווייז, געווארן א
זיסער בן-בית'ל אין דער אומעטיקער דירה.

פון א בן-בית א בעל-הבית.

און ייזשאָ האט ערנסט פארשטאנען זיין אויפגאבע ביים
פעטער. אלס „ווילדער" צום לעבן אומבארעכטיקטער, האט ער
שנעל זיך ארומגעזען אלס איינציקער אפוטרופוס איבער זיין
געלעמטן קרוב. געווארן דער זארגער און פארזארגער פון
שטוב און לעבן און רייף געטראגן דעם עול, פון ווירטשאפט
און ארדנונג.

די ביטערע ווירקלעכקייט האט גובר געווען זיין קינדע-

רישן עלטער און געשטעלט אים אין דער ריי, צוזאמען מיט די פילע הונגער און נויט-ליידענע בעלי-משפחות. ייזשא — דאס אכט יעריק יינגעלע — איז צוגעבונדן צו זיין פעטער, ווי א זון צו א טאטן. ייזשא רוימט, ייזשע דערלאנגט, ייזשא קאכט. אויסגעלערנט זיך און אויפגעכאפט ווי א געניטע באַ-לעבאסטע. אלץ טוט ייזשא. אויך די קרענק פונם פעטער, פאר-שטייט איצט ייזשא. און אלץ אזוי שטיל און באַ'טעם'ט. ער ווייסט, אז אויב נישט ער — איז ווער? ער ווייסט אויך, אז א דאנק דעם פעטער, עקזיסטירט ער.

פאראן טעג פון הונגער, נעכט מיט שרעק — אויסגעלערנט זיך ליידן, און שווייגן.

און פון צייט צו צייט, באווייזן זיך סימנים פון זיין אומ-שולדיקן מינדער-יעריקייט. ייזשא האט ליב בילדער, דער די-קער אלבום פונם פעטער, איז פאר אים דאס בעסטע שפילצייג אין זיין פרייע רוהע צייט. בילדער פון קינדער און דערוואַק-סענע, בילדער פון פרעמדע און באַקאַנטע, אלעס ציט אים צו וויסן, וואס און ווער דאס איז?

אין אנפאַנג מיט א שמייכל, מיט צופרידנהייט, און אויסער-געוויינליכן פארגעניגן, מישט ער די דיקע קארטן-בלעטער פונם אלבום, און שעפט בשעת-מעשה דעם נאאיוון גענוס פון די שיינע פנימער און געזיכטער, וועלכע לאכן צו אים אראפ.

שפעטער, דערזעט ער זיך אין קרייז פון זיין משפחה, און זיין נאנטע פאמיליע-סביבה. דערקענט זיין מומע, וואס האט אים דעם גרויסן קינדער-אויטא געקויפט, דערקענט זיין פעטער

פון גראכאוו, וואס האט צו זיין פירטן געבורטס-טאג א ראוועך אויף דריי רעדער אים געשאנקען.

און נאך א סאך אזעלכע מומע׳ס און פעטער׳ס, וועלכע האבן אים שטענדיק צוקערלעך זיסע געגעבן און קליינע מתנות געברענגט.

ייזשא עטעמט שווער, און קוקט. גיט א קרעכץ נישט ווילנדיק, אבער די בילדער לאזט ער נישט אפ. ער רופט אלע ביי די נעמען, געדענקט זיי — ווי פון נעכטן, ווייסט גענוי וואו, און ביי וועלכע געלעגנהייט, ער האט זיי שטענדיק גע-פלעגט זען.

פארטרויערט ווערט זיין פנים, און אומרואיק זיין בליק. אינגאנצן פארזונקען אין זיין פריערדיקע קינדהייט. פאר-געסן א ווײלע פון זיך, פון פעטער, פון הונגער און קעלט. ער איז מער קיין יתום. אט זעט ער די מאמע, אט איז ער, זיין טאטע, ער דרוקט זיי צום הארצן און קושט זיי מיט טרערן, ער הערט זייער שטום און פילט זייער גלעט. נישט אנדערש, ווי א חלום, א שלעכטער חלום איז דער היינט. און ציטערדיקע פינגער דרוקן דאס פייכט-געווארן בילד ביים דרימעלדיקן קינד. באפרייט זיך א ווײלע פון גיהנום, שלאפט, מיטן הייסן קעפעלע אויפן בעט פונם קראנקן פעטער. און דער פעטער, מיט פאר-שטייפטע פינגער, נעמט צענויף די אפגעלאזענע בילדער, פאקט זיי צוריק אין אלבום, און לייגט שנעל אונטערן קושן. אויפ-געכאפט זיך — ווידער ביים פעטער מיט פחד פאר די דייטשן.

און אויב הערט ער א נייעס, געשמועסט אויף דער גאס,

באלד ברענגט ער דעם פעטער צו וויסן. זיין סביבה איז מער נישט קיין קינדער. מיט גרויסע פארבראכט ער. נישט איינמאל באקלאגט זיך דער פעטער, און באוויינט שטיל זיין גורל, דער קליינער, טרייסט אים מיט דער בשורה, אז געהערט האט ער זאגן; אז אלע יידן וועלן אין קורצן ווערן אמריקאנער ביר-גער. און ווען אויף דער גאס קומט פאר א בלאקאדע פון דייטשן, טרעט ייזשא נישט אפ פון זיין בעט. נישט דיך מיינט מען — זאגט דער קליינער ייזשעאַ מען זוכט יידן געזונטע.

א מין אומגעהויערליכע געטריישאפט האט איינגעפלאנצט זיך אין דעם קינד, לגבי זיין קראנקן פעטער. אלע זיינע חושים און געדאנקען, האבן גארנישט מער געזאגט, ווי — דער פע-טער. וועגן אים נאר געטראכט, פאר אים נאר געזארגט און פאר אים נאר געלעבט.

ס'טרעפט, אז אין שטוב איז נישטא וואס צו קאכן, זיך אויסגעלאזט די פראדוקטן, שטעלט ייזשא איין זיין לעבן, גייט אין דער קוך פון די ארבייטער און ברענגט אביסל עסן. ער — און דער פעטער. צוויי לעבנס און איין נשמה.

נוסבוים וויל נישט אין בונקער.

געציילטע טעג זיינען געבליבן צו דער לעצטער צוואנגס-איבערזידלונג. דער ריח פון פולווער שפירט זיך אין דער לופטן. א ווילדער בונקער-כאאס, האט ארומגענומען אלע אידן פון נאוואליפיע. שטילערהייט און בסוד, זוכט יעדער זיין מארגן

אין די נייע אונטערערדישע דירות. א צווייט לעבן שאפט זיך אויף נאוואליפיע — א לעבן פון אונטער דער ערד. נישטא כמעט א ייד, וואס זאל איצט נאך בונקערלאז זיין.

און אין איינעם פון די גוט איינגעריכטעטע בונקערס, איז נוסבוימען פארגעלייגט געווארן אראפצוגיין און איבערהאלטן צוזאמען מיט אלע, די לעצטע קריטישע טעג פון דעם שרעקליכן טויטן-טאנץ.

אבער נוסבוים, האט געקענט גוט זיין מצב, נישט געוואלט חלילה קיינעם צו לאסט פאלן. געוואוסט האט ער, אז פול מיט ווייטיק איז יעדער איינער און ווייט פון סענטימענטן איז דער מענש בשעת סכנה.

באשלאסן האט ער, צו בלייבן אין זיין אונבאשוצטער וווינונג און איבערגעבן זיין גורל אין די הענט פונם שיקזאל. און כאטש ייזשא׳ן, האט נוסבוים די ברירה געגעבן און געבעטן זיך שיצן אין בונקער מיט אלע, האט ייזשא פערעקשנט אן ספקות געענטפערט: — איך, דארט ווי דער פעטער. ס׳האט קיינער פון זיינע פריינד נישט געוואגט אפילו ווירקן אויף אים, א רעטעניש פאר יעדן איז געווען וואו גוט איז? — נוסבוים איז א מענש א דערוואקסענער, און הלואי זאל דאס זיין צום גוטן.

אויף נאוואליפיע, האט דאס לעבן זיך אנגעהויבן לעשן. ידיעות באשטעטיקטע און אונבאשטעטיקטע, האבן געמאכט ריינצלען די הויט פון יעדן איינעם. די מערסטע שעה׳ן פון טאג, האט מען פארבראכט אין בונקער און ביינאכט, פארשווונדן

גענצליך אין די טיפעניש. ווי אויסגעשטארבן, זיינען די מענטשן אויף די שטאקן. דירות מיט הייזער — גענצליך הפקר. נישטא קיין באלעבאטים. די גאס — ווי א שיף, פארלאזן פון מענטשן און מאנשאפט אין סאמע מיט פון ים. אפגעשניטן פון דער וועלט — פארמשפט צו אונטערגאנג.

אין זעלבן הויז פון אונזער וווינונג, איז מיין בונקער געווען. און אין אים, כמעט דאס גאנצע אפראוויזאציע-פערסאנאל פון נאוואליפיע 53. און טראץ די ידעות און אפהילכנדע שיסערייען פון יידישן געטא-קווארטאל זייט נעכטן, האב איך דאך באשלאסן צו פראווען, צוזאמען מיט מיין שכן דעם ערשטן סדר-נאכט אונטערן איינדרוק פון געפיל און טראדיציע.

געטראכט האב איך מיר, אז אין פאל פון א דראענדע סכנה, וועל איך שטענדיק באוויזן צו דער צייט זיין צוריק אין בונקער.

אן לאנגע שהיות און ספעציעלע הכנות, האבן מיר דאס טישל צום בעט צוגעריקט, מיט א ווייס טישטוך עס איבער-געדעקט, און דריי מצות אין א האנדטוך פארוויקלט.

נישט לויט'ן דין פון שולחן-ערוך נאר בחפזון'דיק, אבי א ברכה איבער ווין און מצות צו מאכן. „הא לחמא עניא״, האט דער ערשטער מיין שכן גענומען זאגן, נאכהער האב איך די כוסות גיך פול געמאכט, און די קשיות האט איצט ייזשא באדארפט פרעגן.

די לופט, איז פול מיט מחשבות. בילדער און זכרונות האבן געעגבערט די מוחות. ס'געדענקט זיך דער יום-טוב, אפילו

דער לעצטער, פארבראכט צוזאמען אין קרייז פון משפחה. ס׳דערמאנט זיך די פרייהייט פון אמאליקע סדרים, באשאנקען מיט פראכט און יידישער מלכות׳דיקייט. ס׳באווייזן זיך גע-שטאלטן אין קיטלען און עטרות, און יינגעלעך ציטערדיקע מיט קשיות פארשידענע.

ייזשא האט דאס בענקל א רוק געטאן, ביים טישל זיך גלייך געשטעלט, און מיט א ניגון אויף אויסנווענ׳יק געפרעגט: טאטישי, כ׳וויל פרעגן פיר קשיות. מה — פארוואס, נשתנה — איז געווארן פארענדערט, הלילה הזה — די דאזיקע נאכט, מכל הלילות..... — געפרעגט און פארענדיקט; טאטישע, כ׳האב דיך געפרעגט פיר קשיות, ענטפער מיר א תירוץ.

איך מיט מיין שכן האבן זיך איבערקוקט, מיט׳ן בליק זיך פארשטאנען. קיין ווארט נישט געזאגט. געפילט האבן מיר נאר, ווי די נשמה צאפלט און דאס הארץ טריפט. און ייזשא — ווייזט אויס — האט ווייניק וואס פארשטאנען דעם באדייט פון די ווערטער. אזוי האט ער געלערנט פרעגן, און אזוי מיינט ער, פרעגן היינט, אלע יידישע קינדער. אפילו נישט פארהאלטן זיך א רגע, ווי א ליד גוט זיך אויסגעלערנט און קיין ווארט נישט פארהיפערט.

די נאכט, האט אין געטא גארנישט פאסירט. אפגעקומען בלויז מיט שרעק. אין דער פרי בין איך אראפ אין מיין ביי׳ע דירה, זיך טרעפן מיט מיינע חברים פון אונטן. פון מיין שכן, בין איך אוועק אומגעזעגנט, מיט דער מיינונג צו טרעפן זיך ווידער. און די טיר, ווי געוויינליך אויפן קלאפ-שלאס פארמאכט.

פון איבער די נאוואליפיע, אין די גאסן פון געטא-קוואר-טאל, איז וואס א מאל הייסער געווארן. שיסערייען און עקס-פלאזיעס, וואס א מאל עפטער און נענטער. שוין אוממעגליך איז געוועזן ארויסצוגיין. געפילט האט זיך בחוש, אז די סכנה איז ניט ווייט.

פארקורטשעט אין דער פינסטער איז מען אין בונקער געזעסן, און כמעט ווי פארגעסן פון פסח און סדר. נוסבוים, איז מיר פון זינען ניט אראפ. נישט אפילו אויף א רגע. עטליכע מאל געהערט האב איך טריט. א סאך און שווערע. אין הויף און אויף דער גאס. אבער דאך נישט אויבן. שווער און לאנג-זאם, איז אריבער די נאכט. און לויטן זייגער דארף באלד זיין טאג.

און געמערט האבן זיך בייטאג, די חיה׳שע בעסטיעס. גאנ-צע מחנות זיינען זיי געקומען. פול געמאכט דאס הויז, דעם הויף, פון בוידעם ביז צום קעלער. שווער איז געווען צו אונ-טערשידן, וואו זייער פוס איז נאך נישט געווען.

ווילדע אויסגעשרייען מיט אונאויפהערליכע ביקסן-שאסן. ביי יעדן הויז און יעדע טיר, האבן פארגליווערט דאס בלוט ביי די איינוווינער פון בונקער.

אט באלד וועט מען אונז ענטדעקן, — האט יעדער גע-טראכט זיך — באלד וועלן זיי געפונען דאס טירעלע פון ווינקל. און אפשר, האט ווער געמסרט ?

ענדליך, פארביי איז די סכנה, נאר פארלויפיק אוועק.

דער בונקער לעבט ווידער. א שרעקליך געפיל. אבער קיינעם נישט געשאדט. אלע בשלום.

אבער אויבן, נוסבוים, ייזשא — איין גאט ווייסט! ס׳קלאפט מיר דאס הארץ, כ׳האב מורא צו טראכטן. דאך קען איך נישט רוהען. כ׳פּרוביר זיך איינהערן אין דער שטילקייט פון דרויסן, און וויל א שפּרונג טאן אויבן, א קוק געבן. כ׳טו אויס מיינע שיך, גיי שטיל אויף די שטיגן, און קוק זיך גוט ארום צו זעט מיך נישט קיינער. ווי צו להכעיס, קרעכצן די שטיגן, און שרעקן מיך אומזיסט. און אפשר, גאר ניט אומזיסט?

פון פארטער און העכער זיינען אלע טירן אויפגעבראכן. אויך די טיר פון מיין שכן, איז אין צווייען געשפּאלטן. איך קום אין דער דירה, און לויף גלייך צום ווינקל, קום צו נענ־טער, זע איך; — דאס בעט פון ארט גערוקט, דאס בעטצייג אויף דער ערד אראפּגעווארפן, און נוסבוים אונטערן בעט, דערשאסן.

א קאלטער שווייס האט מיך ארומגענומען, די האָר אין קאפּף האבן מיר ווי שפּילקעס געשטאכן. דאס הארץ, ווי ביי א גזלן געקלאפּט. א ווײַלע פארגעסן פון דעם מקום־סכנה, פארגליווערט געשטאנען און געקוקט. געקוקט און דערמאנט זיך אין ייזשא.

דעם טרייען שומר. וואו איז ער? — כ׳פּרוביר אים שטיל רופן, זוך אים אין קוך, עפן די שאנק, ייזשא איז נישטא. איך פיל אז איך ציטער. עס שרעקט מיך די שטילקייט, עס שרעקן

מיך מיינע אייגענע טריט, עס שרעקט מיך אויך נוסבוים. דאך וואס איז מיט ייזשא ?

איך גיי צוריק אין בונקער, דערשלאגן און פארצרה׳עט, און פאר מיר דאס בילד פון אויבן. איך קען פארט ניט פאר-שטיין, פארוואס איז נוסבוים אונטערן בעט געלעגן ? — ווייזט אויס, די מערדער האבן געהייסן אים אויפשטיין און געשלעפט אים מיט כח, פון בעט ארונטער. געזען אז נוסבוים איז אונ-באוועגליך, אויסגעפירט די רציחה אויפן ארט. אומגליקליכער נוסבוים! פארשפעטיקט זיך צו געזעגענען מיט דיר. מי זיך פאר אונז אלע, רעשטלעך געבליבענע, אדער — וועלן מיר זיך טרעפן אין קורצן.

אפגעפונען ייזשא און צוריק אים פארלוירן

אונזער בונקער האט מען אן אויפהער געזוכט. שטימען, פון מענטש און הונט, האבן מיר געהערט איבער אונז. א גיהנום, איז געווארן דאס לעבן אין בונקער. יעדער אויפרייס אויף דער גאס, האט אינוועניק ווי א דונער זיך געהערט. אזוי ביי-טאג און אזוי ביינאכט. צום סוף, האבן צוויי האנט-גראנאטן, געבראכן אונזער עקשנות, און די סכנה פון פארשיט ווערן, האט געצוווּנגען אונז עפענען דאס טירל פון ווינקל.

פון בונקער, איינצעלווייז איז יעדער ארויס, קאנטרא-לירט, באזוכט, צעקלאפט און פארבלוטיקט. יידישע פאליציי-לייט, האבן געהאלפן אונז טרייבן, און צוזאמען מיט נאך

אנדערע פון בונקער ארויסגעצויגענע, געפירט אונז אין דער ריכטונג צום טרויעריקן אומשלאק-פלאץ.

געווען איז דאס פרייטיק, די צווייטע טעג פסח, אין א גרויסן בנין פול מיט יידן האט מען אונז אריינגעבראכט. מע-נער, פרויען און קינדער אין די טויזנטער זיצן אויף דער ערד שווייגנדיק, האלב-טויטע און ווארטן אויף זייער גורל. חב-לנים שווארצע, מיט שטיוול און ביקסן, היטן און שרעקן די צאפלנדע נשמות, און פון דרויסן הערן זיך יללות און ספאז-מען, אויסגעמישט מיט א פייפעריי פון באנען און רעלסן-געקלאנג.

און איך — זיץ מיר פארוויייטיקט, פארטיפט אין זיך, מיט געפילן פון טויט, פיין און שמערץ, אן מינדעסטע האפ-נונג פון רעטונג און באפרייאונג.

פלוצלונג, כאפט מיך ווער אַן פון אונטן, און ציט מיך בגנבה. איך דריי מיך שנעל אום, און האב שיעור נישט פאר-געסן מיין מקום און מעמד. געוואלט הויך א שריי געבן ייזשא! — א נס מיר געשען, דערמאנט זיך און פארשוויגן. און ייזשא קומט וואס נענטער, רוקט זיך צו, דרוקט זיין קעפל צו מיר, טוליעט זיין קערפער, ווי א קינד אין שויס פון א מא-מען און רעדט נישט קיין ווארט.

איך פיל ווי עס ציטערן די איברים פונם קינד, ווי עס פלאמען די באקן פון גרויס איבערראשונג, איך גלעט מיר זיין קעפל, זיין פנים, און פייכט ווערט מיין האנט; — ער

וויינט... גאלדענע טרייסט-טרערן, פליסן ווי פון א קוואל, און שטילע טיפע זיפצן, לאזן זיך הערן אויפן קול.

ס'רייסט נעביך ס'הארץ. איך פרווו אים בארואיקן, און לאז אים נישט וויינען. חלילה, מיט טויט דראט דא, רעדן און וויינען.

איך הויב אויף זיין קעפל, און וויל אים אויך זען, א שרעק באפאלט מיך פון צער. אזוי זיך געענדערט. נאר פינף טעג פאריבער, און שוין אזוי בלייך און אויסגעדארט. די אויגן אונטערגעהאקט, און די ליפן אן א סימן פון בלוט.

אוןביידע ווי איינער, זיצן מיר צוגעדריקט און ארומגענומען, ווי ברידער צום אומגליק. צוזאמען פארמשפט פאר דעם זעלבן פארברעכן און צוזאמעןווארט אונז דער זעלבער פסק-הדין.

ייזשא דערציילט מיר זיינע לעצטע איבערלעבונגען פון נעכטן און אייער-נעכטן. — מיט'ן פעטער, האבן זיי זיך ממש געאמפערט, — דערציילט מיר, דער קליינער, געוואלט, ער זאל זיך אויפהויבן און צום סוף אים אויף דער ערד געשלײ־דערט.

די גאנצע צייט האבן זיי געשאסן. געשאסן אין בעטגעוואנט און געשאסן אין דער שאנק. אפילו אין הייץ-אויוון אריינגעשאסן. מיך פון בעט אוועקגעריסן און אין הויז ארויסגעשטעלט, און מער צוריק מיך נישט אריינגעלאזט.

כ'ווייס נישט, וואס נאך זיי האבן מיט'ן פעטער געמאכט, אבער פארשטאנען האב איך, אז ער איז געשאסן. און ווען א-

לע האבן די דירה פארלאזן, און מיך פון די שטיגן געפירט, האט מען פון דארט גארנישט מער געהערט.

אונטן, זיינען דייטשן געשטאנען און געלאכט אויפן קול. דערזען מיך, איז איינער מיט א נאהייקע אין דער האנט, רויט אויפן פנים, געלאפן מיר אקעגן. געמיינט האב איך, אז אט גייט ער מיך שלאגן. אויפגעהויבן מיך אין דער הויך, און — גענומען צו מיר שמייכלען. ארויסגענומען א וואפלע און גע- געבן מיר, דערנאך שאקאלאדע און אראפגעלאזט מיך.

פון זיין רעדן און פרעגן האב איך קיין ווארט נישט פאר- שטאנען. באלד איז צו צו מיר, א יידישער פאליציי-מאן און גענומען מיך אויספרעגן אויף יידיש און אויף פויליש ; צו ווייס איך נישט פון מענטשן וואס האבן זיך באהאלטן, און וואו איז זייער בונקער ?

אין אנפאנגס גערעדט צו מיר, שטיל און רואיק, שפע- טער, האט ער אנגעהויבן שרייען. און ווען כ׳האב כסדר גע- ענטפערט אים, אז „כ׳ווייס נישט" איז ער בייז געווארן און מיך אנגעהויבן שלאגן. מיט א רימענט האט ער מיך געשלאגן. כ׳האב שטארק געוויינט. קיינער האט זיך אויף מיר נישט אומגעקוקט. חוץ דער רויטער דייטש מיט דער נאהייקע. ער איז צו צו מיר, בארואיקט מיך, און געגעבן מיר נאך א וואפלע.

ייזשא, האט איבערגעריסן א ווײלע דאס דערציילן, א שווארצער מיט שטיוול, האט זיך געשטעלט נעבן אונז. גע- קוקט אויף אונז מיט אויגן, פון א עכטן-מענטשן פרעסער.

אן אומגעהויערער קאלאס, האט ער אויסגעזען אנטקעגן אונז ביידן.

איך פיל דאס שווערע עטעמען פון ייזשא, און אליין ווי אַ שטיק מומיע פארשטיינערט געזעסן. אויסגעהערט דאס קינד און באוואונדערט זיין כח. געזען אין אים דעם גייסט, פון א עכט יידישן מארטירער, און געפילט זיך מינדערווערטיק אנט-קעגן זיינע יסורים.

פון דרויסן האבן זיך געהערט נאנטע אויפרייסן, און רויט-שווארצע פייער-צונגען האבן באדעקט דאס געטא-הימל. גלייכגילטיק, מתוך יאוש, איז די מחנה דא געזעסן אפגע-שניטן אלע וועגן פון הילף און לעבן. נישטא איצט קיין ספק, אין די נאצישע ארבייטס-פלענער. אנטפלעקט איז פאר אלע-מען דער גרויל פונם חורבן.

און ייזשא דערציילט ווייטער — קנאפע דריי טעג, מיט זיי זיך ארום-געשלעפט. פון הויף צו הויף געגאנגען און אי-בעראל געפארשט מיך, וועגן מענטשן און בונקערס. הונגער נישט געליטן פון די דייטשן באקומען. דאך אן רחמנות מיך געשלאגן.

די יידישע פאליציי-לייט, האבן מיך פון אויג נישט א-ראפגעלאזט. יעדעס מאל ביים זאגן „כ׳ווייס נישט״, האבן זיי מיך מיט׳ן רימענט, אין פנים און רוקן געשמיסן. געשלאפן בין איך גאנץ ווייניק, ווי נאר אן אקציע — מיך מיטגענומען. צום סוף, מיך צוזאמען מיט א פארטיע מענטשן געשיקט, אונטער

א קאנוואי פון דייטשן און שווארצע. און אזוי בין איך אהער געקומען.

ייזשא, האט פארענדיקט זיין דערציילן, און טוליעט זיך ווידער צו מיר. דערלאנגט מיר זיין קעפל צום ברוסט — ווי געבעטן זיך — כ'זאל אים נאך א ביסל גלעטן. איך פיל די ווארעמקייט פון קינד'ס קערפעריל, און וואלט וועלן אין דעם מעמד אויף אייביק אזוי איינדרימלען. נישט פילן מער קיינמאל גארנישט. ווייל שרעקליך ציען זיך די מינוטן. די מינוטן פון אנקומענדן — דעם אזוי בארימטן טראנספארט-צוג. 24 שעה אויפן אומשלאק-פלאץ געזעסן און ענדליך געקומען איז די ריי צו אונזער לעצטן וועג.

איך גיי מיר מיט ייזשא, און האלט אים ביי דער האנט. מען יאגט, מען טרייבט, איך וויל אים נישט פארלירן. מען שלאגט, מען שיסט, א גיהנום ממש. מיט פיס געטרעטן אויף פעק און מענשן. — ווער קוקט דען ? דאס לעבן פון א מענשן א האר נישט די ווערט. מען זעט שוין די וואגאנען. און ביז צו די וואגאנען — צוויי שורות פון שווארצע. אדורך מוז יעדער די מלאכי-חבלה. א קלאפ, א זעץ, א קאפ מיטן שטיוול, אלעס באהבה. — אבי שוין אין וואגאן.

און ייזשא מיט מיר, ארײן די לעצטע. א שווארצער אוקראינער האט אויסגערופן „הונדערט״, און א יידישער פאליציי-מאן האט דעם וואגאן פארבלאמבירט.

ענדליך שוין אינוועניק. איצט פרוווט דא א יעדער, זיין מקום געפונען. אין אנפאנגס געדולדיק, צעבראכן און דער-

שלאגן, זוכט יעדער א ווינקל זיינע ביינער אראפצולייגן. שפעטער נערוועז, מיט היץ און כעס, פון ענגשאפט — געמומען זיך קריגן. ס׳אַנשטייט א מחלוקת, עס הערן זיך קרעכצן, געש-רייען און קללות. מען חלשט, מען בעט וואסער, מען רייסט פון זיך שטיקער. די ערשטע פון אונטן, די האבן קיין לופט. געפרעסט און פארקלעמט פון קערפערס און ברעטער. און אויבן, א רייסן פון פענסטער, א קלאפן אין די טירן, געבעטן און געשרייען, נאך וואסער! וואסער! די היץ און רחמנות, זי שטיקט שוין אין האלדז. און דער שווייס, ווי שפילקעס, שטעכט אין די קערפערס. א מבול פון קולות, פסוקים פון תהילים, קאפיטלען פון ווידוי, מאכן פול דעם חלל און שפארן זיך אין דרויסן ארויס.

א ים פון פייער, האט פארפלייצט דעם וואגאן און בא-דעקט מיט גסיסה די אונטערשטע קערפערס. נאר די פון דער הויך, די לעצטע אריינגעקומענע, די קריכן איבער קערפערס און שארן זיך צו די שפארעס, און שעפן מיט כח די לופט פון דרויסן.

און אין דרויסן, ביי יעדן וואגאן, איין שווארצער מיט שטיוול. רואיק און בארואיקט שטייט ער געמיטליך. ער ווייסט נישט פון גסיסה, דער תלין פון מיליאנען. אויף אים שיינט די זון, פאר אים פריי די לופט, אים, האט אן אנדערע מאמע געהאט. אפילו דער הימל נעמט אויף די פארע, וואס זעצט פון וואגאנען, און שיקט זיי מיט כמארעס אנדערע צוזאמען.

פארוואס קומט נישט א פייער און פארברענט נישט,

אונז — מיט זיי צוזאמען? און ייזשא, פארחלשט, האלב־
נאקעט זיצט נעבן מיר, און לעקט מיט דער צונג די ניטן פון
וואגאן. פארזשאווערטע ניטן, זיי לעשן דאס פייער וואס
ברענט אינם קינד. דעם קאפ האלט ער שווער און רעדט
נישט קיין ווארט.

איך קוק זיך אין אים איין, און זע דעם סוף פון אונזער
טראגעדיע, איך זע דעם אומקום פון א יידישן דור. איך זע
ווי עס פאלט דאס גאנצע יידישע פאלק.

ייזשא, אן לופט, אן אטעם. כ׳בין מסכים צו שטארבן,
בעט זיך א יעדער נאר פריער ערלויבט מיר צו עטעמען און
שטארבן.

אין אוונט צו, האט דער צוג געריירט. צוויי שווארצע
אויף יעדן וואַגאן, באוואפנט מיט ביקסן און גראנאטן, האבן
באגלייט אונז דעם וועג.

באגלייט די טויטע און געהיטן די לעבעדיקע. איצט האט
שוין קיינער נישט געטראכט פון א לעבן. שרעקליכע טויט־
וויזיעס האבן גשוועבט פאר די אויגן, און א אויסזען פון
א שאָטן, האט א יעדער באקומען.

דער צוג מיט א שנעלקייט האט געשניטן דעם דרויסן,
און געפירט אונז ביינאכט וואס נעטער צום סוף. די רעדער
און רעלסן האבן געהילכט און פארהילכט, דאס רייסן טיר
און פענסטער פון פארצווייפלטע מענשן. ס׳וואלט יעדער אין
א שטויבעלע זיך וועלן דאן פארוואנדלען, אדורכגיין די שפא־
רע און די פרייהייט דערגרייכן. און ווער ס׳האט נאך כח און

קראפט געהאט, האט געהאלפן דאן רייסן, שלעפן און בייגן. געווען אויך אזעלכע וואס האבן געשריגן, אז מען זאל גאר-נישט פרווון, ווייל מען וועט אלע דערשיסן. און כאטש די טיר איז פון אייזן, האט די ווילדקייט פארן טויט דאס אייזן געבראכן.

א ים מיט לופט איז אריין אין וואגאן. און פייערדיקע קוילן האבן געקנאלט אן אויפהער, כ׳געדענק נישט ביז היינט, ווי אזוי, און מיט וואס פארא כוחות, מיין קערפער האט זיך אין דרויסן געווארפן, און א סוד מיר ביז היינט, ווי אזוי איך בין פון צוג געשפרונגען.

דער ערשטער טאג אין דעם באפרייטן עבן־זעע. (עסטרייך)

זונטיק 6 מאי 1945.

אין לאגער עבן-זעע קיין סימן פון א דייטש. קאצעטלער מיט מונדירן געשטרייפטע, בארוועסע, האלב און גאנץ-נאקעטע, שלעפן זיך לאנגזאם ארום די באראקן, מיט קעפ צו דער ערד אראפגעלאזטע, זוכנדיק קרישקעס פון ברויט, שאלעכץ פון קארטאפל, טשוקעס פון סיגארעטן, ווער אויס נויט און ווער נעביך אויס געוווינהייט.

אויף די וועגן פון צווישן די באראקן, ליגן פגרים, מתים פון קאפא׳מאנען געשאכטענע, און בלאק און שטובן-עלטסטע געשאסענע. דאס זיינען די נקמה-אקטן פון אונטערדריקטע, אויסגעפירט אין די ערלויבטע 24 שעה, געגעבן דורך דער אמעריקאנער מיליטער-מאכט.

אויפן געוועזענעם אפעל-פלאץ, וואו עס האבן געפלעגט קנאפע צוויי טויזנט, „לעבעדיקע-מתים״, אין פינף זיך אויסשטעלן יעדן פרי און אוונט אויפן באפעל פון איין ס׳ס׳-קאמאנדיר, גרופירן זיך איצט הייפלעך מענשן, נפשות צעבראכענע, צום לעבן גלייכגילטיקע, און שמועסן, וועגן זייער פינסטערן נעכטן, און נישט קלארן מארגן.

נעבן פארקן מיט שטעכלדיקן דראט פארצויגן, בראטן זיך אויף א פייער דא און דארט, עטליכע אנגעראבירטע קארטאפל, פון פראוויאנט-מאגאזין, וועלכע זיינען — אין דער היסטארי-שער נאכט פון פרייטיק אויף שבת — מיט סכנת-נפשות אהער געבראכט געווארן.

ווייל טויטע און פארוואונדעטע איז געווען דער רעזולטאט, פון דעם טרויעריקן הונגער-מארש, אויף דעם שטענדיק געהיטן פראדוקט און קליידונגס-מחסן.

אין דער צווייטער מחנה, דארט וואו עס האט אן אויפהער, געהערשט „לעבן" טויט און פייער, איז היינט א „חורבן".

מכשירים פון טויט-קאמער, מלבושים פון לעבעדיקע, אויסגעמישט צוזאמען מיט ביינער און קערפער'ס, לאזן הערן פון זיך דעם שלעכטן ריח, א סימן פון א בהלה, אין וועלכע די בעלי-בתים פון קרעמאטאריום זיינען געצוואונגען געווען אים צו פארלאזן.

נישטא מער קיין טויערן באוואכטע, וואו דער אריינגאנג איז מיט קלעפ באגלייט, און דער ארויס — מיט א קויל אין קאפף.

די פילע געדיכטע וואך-טורעמ'ס, שטייען ווי באליידיקטע יתומים. איבעריק, איז זייער זיין, און משונה'דיק זייער צורה.

און כאטש פריי איז דער וועג איצט, פון לאגער צו דער גארער וועלט, דאך האט דאס לויפן דא, נישט אנגענומען דעם ערווארטעטן מאסן-כאראקטער.

ווי צוגעשמידט צום באראק און זיין פריטש, דרייט ארום

זיך דער קאַצעטלער, פאַרמורה־שחורה׳עט, פאַר׳תמ׳ט, פּרוּווט שפּאַצירן אומגעשטערט, נישט געהיטן, טראַכט פון עסן, דענקט פון שטאַלן, און קען זיך בשום אופן פון דעם פריערדיקן קאַש־מאַר נשט באַפרייען.

פאַראַן אויך אַזעלכע, וואָס זיינען פון פריטש כמעט נישט אַרונטער, און דעם דרויסן נישט באַטרעטן. די ליכט, טרייבט זיי צוריק אין דער פינסטערניש, וואָס ענליכט צום שיין פון שטאַלן־לעבן במשך פון אומגעציילטע מאָנאַטן.

שקלאַפן, לויטער מענער, פון פעלקער פאַרשידענע, זיינען געווען דאָס פּיין־מאַטעריאַל פאַר די בלוט־דורשטיקע אַרבייטס־געבער.

און כאָטש יידן צווישן זיי, איז געווען נישט ווייניק, האָט צום גליק דער ריח פון „יודן־האָס״, נישט געהערט זיך, סיי פון די בעלי־הבתים און נישט מצד די מיט־אונטערדריקטע.

מיט די שרעק, זיינען נעבעך אָפּגעקומען די יידישע, אומ־שולדיקע, לעבעדיקע־קרבנות, אפילו אין די הייסע נקמה־מעשים קעגן די היימישע רוצחים פון קאַצעטלער איבער קאַ־צעטלער.

און בעת דעם משפט און אויספיר־אורטיילן, פון יוגאָסלאַ־ווישע קאַצעטלער, האָט יעדער ייד ווי אין זיך, זיך באַהאַלטן. נישט אַרויס פון זיין נאַרע, און צו גאָט געבעטן עס זאָל דער כעס פון רציחה, זיך ווייטער נישט פאַרשפּרייטן. און געצאַפּלט האָט דאָן, יעדעס יידיש קלאַפּנדעס האַרץ, זייענדיק הפקר פאַר דער צעווילדעוועטער מענשן־חיה.

און ווי אומזיסט האט דער ייד, די לעצטע ווידוי געזאגט, ווייל די בשורה, אז די אמעריקאנער קומען, האט זיך בליץ שנעל פארשפרייט אין גאַנצן לאגער. אלע וועגן וואס פירן צום פאראד-טויער, זיינען מיט אמאל, פול געווארן מיט קאצעטלער. אן אויסדרוק פון פרייד, האט אויסגעגאסן זיך אויף די שטענדיק בלייכע געזיכטער.

יונג און אלט, האבן ווי קינדער אויסגעזען, איילנדיק זיך צום פרייען אפענעם טויער, בכדי צו באגעגענען דעם אויסגע-בענקטן אמריקאנער-משיח.

פון דעם פרייען לערן אפעל-פלאץ, איז איצט א יריד גע-ווארן. מען ווינשט זיך, מען קושט זיך, מען דרוקט זיך די הענט איינער דעם צווייטן, טרערן פון פרייד קייקלען זיך פון קראנקע, אלטע העפטלינגען וועלכע האבן כמעט די האפנונג צום לעבן פארלוירן. אויף די שפיצן און אין די וואך-טורמעס, ווי פויגלעך אנגעזעצט, זיצן די יונגערע שטרייף-ארעסטאנטן, אום פון דארט די ערשטע, די אמעריקאנער באגעגענען. אונטן, פוןביידע זייטן ארייננגאנג, האבן זיך שורות פון שטייענדיקע און זיצענדיקע געשאפן. די דעכער פון די באראקן, קראכן און קרעכצן פון דער שווערער קאצעטלער-משא.

אלעמענס אויגן זיינען געווענדן אין דער ריכטונג פון דער שאסעע, פון וואנען עס דארף דער סאלדאטן-אויסלייזער אָנ-קומען.

און יעדער פרעגט אויס נייגעריקייט: וועט דאס זיין פוס-גייער אדער רייטער׳ס ?

— און צו אלעמענס פאררווונדערונג, איז דער ערשטער רוי־שיקער בשורה־אנזאגער, געווען א קליינער יעגער־אעראפלאן, וועלכער — באגלייט פון הילכיקע אפלאדיסמענטן און ענטוזיא־סטישע אויסרופן — האט עטליכע מאל דעם לאגער גאר נידע־ריק ארום געקרייזט, און אוועקגעפלויגן.

באלד נאך אים האט זיך פון דערווייטנס, א שווערער פאנ־צער־טאנק באוויזן, און אין אים 4 מיליטער־לייט. 30 מעטער ווייטער — א צווייטער און א דריטער.

און צוליב די הויכע וויוואט אויסגעשרייען, מיט אונאויפ־הערליכע אפלאדיסמענטן, האט מען דעם גערויש פון די שווערע קייטן־רעדער נישט געהערט. לאנגזאם, שווער־קרעכצנדיק, האבן געגענטערט וואס אמאל נענטער, די קריגס־מאשינען צו די הימל־שרייענדע נאך גאולה־ווארטענדע באפרייטע שקלאפן.

די לופעס אויסגעשטרעקטע פון די טאנקן, די פון קאפף ביז פיס באוואפנטע סאלדאטן, האבן אלץ אויף די לאנג שוין אויס־געשראקענע לאגער־מענשן, קיין שום רושם נישט געמאכט. און נישט באוויזן האבן די אמעריקאנער, צום לאגער זיך צו דער־נענטערן, און שוין האבן הונדערטער די טאנקן ווי היישערי־קן, באדעקט. גלייך ווי די קאצעטלער, וואלטן די אמעריקא־נער באזיגט, און זייערע טאנקן פארנומען.

מיט מי און מאטערניש און מיט נסים ממש, איז גע־לונגען די אמעריקאנער אן קרבנות דעם מענשן־קארדאן דורכ־צורייסן. און דעם היסטארישן בלוטיקן טויער פראנק און פריי דורכצופארן.

נישט אומשטאנד איז די מענשליכע שפראך, איבערצוגעבן די רירנדע סצענעס, וועלכע האבן זיך אפגעשפילט, ביי דעם ערשטן-קבלת-פנים, מצד די האלב טויטע באפרייטע, לכבוד די ערשטע אמעריקאנער באפרייער׳ס.

נאך עטליכע מינוטן פון באגעגניש, איז שווער געווען צו דערקענען דעם אמתן אמעריקאנער סאלדאט, וועלכער האט אפגעצויגן פון זיך, דעם סוועטער, דאס רעקל, דאס היטל, פאר די נאקעטע, קראנקע, פארוואונדעטע קאצעטלער. אויס רחמנות פון דעם שרעקליכן בילד, האבן זיי פון אויטא ארויס-געצויגן, גאנצע ברויטן, שאקאלאדן, סיגארעטן און פושקעס עטליכע פון קאנסערוון, און דאס דערלאנגט די דארע אויסגע-שטרעקטע הענט.

פראגן פון צענדליקער מיילער מיט אמאל, אין שפראכן פארשידענע, האבן זיך א שיט געטאן צו די סאלדאטן, וועלכע זיינען שטום און פארשטיינערט געשטאנען, נישט קענענדיק א ווארט ארויסריידן.

באזונדערס, האט געווירקט אויף זיי, די מינדער-יעריקע אויסגעדארטע קינדער, וועלכע האבן זיך ווי מיט די לעצטע כוחות, ארומגעשלעפט ווער אויף אלע פיר און ווער נאך אויף די פיס קוים.

אויך קראנקע, מיט וואונדן אפענע, אייטערדיקע, וואס זיי-ער קרעכצן און זיפצן האבן הערצער צעריסן, האט געמאכט אויף זיי א מורא׳דיקן רושם.

צוטומלט, פארמישט און הילפסלאז, זיינען געשטאנען די

עטליכע אמעריקאנער, אנטקעגן דער גרויסער מחנה ליידנדע, הונגעריקע און געפייניקטע.

מיט געדולד און מיטגעפיל, האבן זיי רואיק, געלאזט די קאצעטלער זיך אנפרייען, זאט אנקוקן, אויספרעגן, נישט מיד ווערנדיק אפילו, אויס העפליכקייט מיט הענט זיך באגרוסן.

אין דער צווישנצייט, האט איינער פון די מיליטער-לייט, געלאזט מודיע זיין די העפטלינגען, אז אין נאך 2 שעה ארום, נעמט איבער די מיליטערישע-קוך דאס אפראוויזאציע-פראב-לעם אין לאגער

די הונגעריקע קאצעטלער, זיינען פון שמחה אונטערגע-שפרונגען. איינער דעם צווייטען האט ארומגעכאפט, די הענט פאר פרייד זיך געריבן, און אליין נישט געגלויבט, אז עס איז מעגליך אזא מחנה הונגעריקע זאט צו שטעלן.

און לויט די בקשה פון דעם אמעריקאנער אפיציר, האט זיך דער עולם אנגעהויבן איינשטעלן, — נישט ווי שטענדיק אין דער ריי צו פינף — נאר דאס מאל, לויט נאציאנען. יעדער נאציאן באזונדער.

אין דער גרופירונג פון נאציאנען, האבן אנגעפירט קאצע-טלער אליין. קענענדיק מער ווייניק יעדן איינעם לאגער-מענש. און ווען דער אפעל-פלאץ איז פול געווארן מיט גרופעס נאציאנען, האט דער אמעריקאנער אפיציר, ארויפשטעלנדיק זיך אויף א הויכן קאסטן, מיט די פאלגענדע ווערטער צו די קאצעטלער, אין ענגליש, זיך געוואנדן:

„געערטע מענטשן! מיטן היינטיקן טאג, ווערט איר גע-

נומען אונטער די שוץ, פון דער אמעריקאנער באפרייאונגס-מיליטער-מאכט. און לכבוד דעם היסטארישן טאג, פון אייער אלגעמיינע באפרייאונג, זאל יעדער נאציאן, אויפזינגען זיין נאציאנאלן המנון.

א געפיל פון בענקשאפט, א שוידער אויפן חורבן, האט ארומגענומען אלע שטום-שטייענדע, וועלכע האבן אין דער מינוט די ביטערע פארגאנגענהייט מיט דער צעשטערטער צו-קונפט דערפילט.

שטיל ווי אין א טרויער, זיינען געשטאנען די גרופן-נאציאנען, וועלכע האבן באדארפט איצט זייער הייליקע היס-טארישע פליכט ערפילן.

און אויסגעדוכט האט זיך יעדן איינעם, אז הימל, ערד און זיי, און נאר זיי, עקזיסטירן איצט אויף דער וועלט.

עס האט קיינער אויף קיין באפעל נישט געווארט, און פון קיינעם קיין רשות נישט געבעטן, ווי פריער אפגעשמועסט, אין דעם ספאנטאנישן געפיל-לשון, האבן די ערשטע די רוסן, די אומנאטירליכע שטילקייט, מיט זייער המנון איבערגעריסן.

דרייסט און מונטער, זיינען געווען די טענער, אויסגעזונגען פון די רוסישע ארעסטאנטן, וועלכע זיינען פאר פארשידענע פארברעכנס, אין דעם לאגער געבראכט געווארן. אלע אן אויס-נאם האבן געזונגען. זייער קול האט געקלונגען, נישט ווי לעבנ-געבליבענע, נאר ווי זיגער און באזיגער. מיט באוועגונג און מיט לעבן., האט געלאזט הערן זיך די רוסישע — פריער גע-פאנגענע איצט באפרייטע — שטים.

און ווען זיי האבן געענדיקט, האט קיינער פון די קאצע-טלער זיך באוועגן נישט געוואגט, ווי העלצער זיינען אלע געשטאנען, איינגעטיפט אין זיך און אין זייער פארגאנגענ-הייט.

אויך די אמעריקאנער, ווי מיטבאטייליקטע אין דער היי-ליקע צערעמאניע, זיינען געשטאנען געשמידע צו זייערע פלע-צער.

און די ריי איז אריבער צו די יוגאסלאוון.

אויך דא האבן אלע ווי איינער זייער המנון אנגעפאנגען. נישט פיל אונטערשטעליק פון די רוסן, האבן די יוגאסלאווישע רעכט-נקמה-נעמערס זייער שטום געלאזט הערן. מיט פאטאס און נישט ווייניק גבורה, האט אפגעקלונגען דער עכא, איבע-רן לערן רוים פונם לאגער. ממש צו שטוינען;

פון וואו נעמט זיך דער פיזישער קראפט צו דעם אפגעש-וואכטן גוף? איצט קומען די טשעכן. וועלכע האבן געצויגן צו זיך אלעמענס אויפמערקזאמקייט.

זייער געזאנג האט נישט מיט חוצפה זיך אויסגעדריקט, און זייער המנון האט די לופט נישט געשניטן. סאליד איז געווען יעדער טאן, און לאנגזאם דער מוסיקאלישער טעמפא. נישט געיאגט זיך און געאיילט, נאר רוהיק און ריכטיק די הארמאניע געהאלטן. און דערקענט האט זיך, אז דאס זינגט א נאציאן, א לעבנגעבליבענער.

נאך זיי, האבן גאר צופעליג, די פראנצויזן געזונגען. ווייל לויט די שטייענדע גרופעס, איז די ריי איצט אויף די

יידן געפאלן. עס האט אבער לענגער ביי די יידן גענומען, און די פראנצויזן האבן זייער המנון אנגעהויבן.

גאר אנדערש ווי אלע, איז זייער געזאַנג אויסגעקומען, מיט ווירדע און כבוד, געלאסן און באשיידן, האבן זיך פאר-שפרייט די קלאנגען פון דעם פראנצויזישן קאצעטלער, מיט הכנעה צום שיקזאל אבער פול מיט האפנוג, אין דער צוקונפט, האט באדייט די האלטונג פון די פראנצויזן, בעת זייער ערנס-טן המנון זינגען.

א ווײַלע איז געווארן שטיל. דער אמעריקאנער אפיציר איז נאך אלץ דארט אויף דעם קאסטן געשטאנען, און אונטן די פשוטע סאלדאטן.

די יידן האבן די „התקוה" אנגעהויבן.

וואס אן אמת, נישט צוזאמען און נישט מיט איין טאן, האט דער יידישער המנון זיך דערהערט. און אויך נישט מיט קראפט און גבורה, האבן טענער פון די יידישע העלדזער זיך געריסן. הייזעריק, פארמאטערט, מיט קורצע-אטעמ׳ס, האבן געצויגן זיך די מאטע קלאנגען, אן טאקט, פון דעם יידישן דערשלאגענעם נאציאן.

נישט אלע האבן געזונגען. געוועז אויך אזעלכע, וואס זייער געזאנג האט זיך ווי א תפלה דערהערט, און די מעלאדי — ווי א געבעט פארשטאנען. א מין קעגנזייטיקע הילף פון קולות, מיט ווערטער אראפגעשלונגענע, אויסגעמישט מיט טיפע קרעכ-צן, האט געהערט זיך פון דעם הייליקן געזאנג.

רחמנות, יאוש און טרויער, האט באדייט יעדע שטים פון

דער יידישער ריי. ווי שטיינער, פארגליווערט איז געשטאנען דער יידישער צעבראכענער גוף, וועלכער האט מיט פארמאכטע אויגן, צעבראכן הארץ, זיין המנון ווי א בקשה צו גאט געשיקט.

עין לציון צופיה — די ווערטער ווי דער שם-המפורש, איז מיט א הייליקן ציטער געהערט געווארן. און דערקענט האט זיך, אז נישט פון פרייד און תענוג, זינגט זיך דער יידישער המנון, נאר א ווייטאגליכער דין-וחשבון פון אומשולדיקע טהא-טן, פילט זיך אין דער טרויעריקער מעלאדי, מיט א פראגע, **פארוואס**? — קריג נישט געפירט, אין פאליטיק זיך נישט געמישט, קיין פארברעכן נישט באגאנגען, **פארוואס**?... און אט אט פלאצן די סטרונעס פון דעם יידישן פידל.

און... **עוד לא אבדה תקותנו**... זיינען געוועזן די לעצטע שמערצפולע און הארצרייסנדע טענער, פון די יידישע פא-ליטישע פארברעכער. און אפגעהאקט איז געווארן דאס הייליקע געזאנג. מער האבן זיי זינגען נישט געקענט.

אין דער מחנה איז שטיל געווארן. ווייזט אויס, אז דעם ייד האבן איצט אלע פארשטאנען. ערנסט און פארמורה-שחורה'עט איז געוועזן יעדנס בליק פון די שטייענדע. א טרוי-ער האט זיך אויסגעגאסן איבער אלעמענס קעפ פון אפעל-פלאץ.

און כאטש די ריי איז איצט אויף די פאלאקן געפאלן, האט קיינער פון זיי זינגען נישט געוואגט.

דער אמעריקאנער אפיציר, ווי ערוואכט פון א פאר-

שטיינערונג, האט דעם קאפף אראפגעבויגן און פון קאסטן אראפגעגאנגען.

ער האט זיך אין א זייט געשטעלט, די ברילן ארונטערגענומען, און די אויגן מיט א טאשן טיכל געווישט.

אלע האבן פארשטאנען, אז דער המנון פון די יידן, האט געווירקט אויף אים.

און מער האט קיינער נישט געזונגען. דערמיט האט די צערעמאניע זיך געענדיקט.

עטליכע יידן, זיינען נאכהער צום אמעריקאנער אפיציר צוגעגאנגען, און געפרעגט, פארוואס ער האט געוויינט?

— האט ער געענטפערט:

— „ווייל איך בין אויך א ייד".

יצחק קאצענעלסאן אין געטא־ווארשע אויף נאוואליפּיע.

דאס ערשטע מאל אים געזען אויף נאוואליפּיע 53 אין ביורא פון אפּראוויזאציע לאגער. געווען איז דאס א צוויי דריי וואכן, נאך דער טרויעריקער מילא-סעלעקציע. געקומען דערשלאגן, פאראומערט אין באגלייטונג פון זיין 17 יעריקן זון, און געזוכט א צימער אויף נאוואליפּיע.

אזוי איז געווען די פאראָרדנונג; אז אלע אנגעשטעלטע פון שולצ׳ס-שאָפּ מוזן וווינען אויף נאוואליפּיע. נישט געפעלט האט דאן קיין דירות. צימערלעך — איבער גענוג. אבער נישט א יעדער איז מסוגל צו נעמען אַן רשות, אפילו אין אַט יענע מינוטן, ווען הפקר איז דאס לעבן און הפקר איז דאס פארמעגן.

פאראינטערעסירט האט זיך דאן מיט יצחק קאצענעלסאן, אברם יצחק זאנענשיין. איינער פון די אינהאבערס פון אפּרא-וויזאציע-מחסן ביי שולצ׳ן. דאס צימערל באקומען, און לעגאל באוווינט אים אלס לעבנס-בארעכטיקטער, פּראָדוקטיווער אר-בייטער פון דער דייטשער שאָפּ שולץ.

מיר איז אויסגעקומען נישט איינמאל — אין ראמען פון מיין ארבייט אלס מאגאזין-טרעגער — צו טאָן די שליחות פון טראגן פארשידענע גרינצייג-פּראָדוקטן פאר יצחק קאצענעל-

סאן. כ׳בין מודה, אז כ׳האב פיל נישט געוווסט פון אים, עפעס געהערט און געלעזן און מער נישט. אבער מיין פליכטליכע שליחות צו אים, האט מיר א באזונדערן פארגעניגן פארשאפן. פריינדליך מיך שטענדיק אויפגענומען און היימיש מיך פיל אויסגעפרעגט. אליין מיר שטענדיק די טיר געעפנט, און אזוי ביז אין דרויסן ווי א חבר מיך באגלייט. און בשעת מיינע קורצע פליכט-וויזיטן, תמיד געבעטן מיך פארציילן עטוואס פון מיין לעבן און פארגאנגענהייט.

איינמאל, אין א לענגערן היימישן געשפרעך צווישן אונז, האט יצחק קאצענעלסאן פארטרויערט זיך פאר מיר, אז נישט לאנג קלערט ער צו בלייבן דא, דערביי דערמאנט זיין גרויסן פארלוסט אויף נאוואליפקי 30, פון וואו מען האט זיין פרוי און צוויי זין צוגענומען, בנציון און בנימין. אויף מיין פראגע צו ער שרייבט? — האט ער אפערגענומען פון אונטער די טיש-ברעטער א צעקנאדערטן העפט און דערלאנגט מיר אין דער האנט. „לעזט עס איבער און ברענגט מיר צוריק" — האט ער געזאגט.

דעם זעלבן אוונט נאך, האב איך מיט אברם יצחק זאנענ-שיין דעם העפט געלעזן, א העפט פון עטליכע און צוואנציק בלעטער געשריבן מיט בליישטיף און אין אים דריי אדער פיר פאעמעס. ליידער צום גרויסן באדויערן, קען איך בשום אופן זיך נישט דערמאנען וואס איך האב אין יענעם אוונט, במשך פון די 2 שעה געלעזן. כ׳געדענק נאר, אז ווען כ׳האב געענדיקט מיין פארלעזן, האט זאנענשיין א שווערן זיפץ געטאן

און געזאגט: — „א לעבעדיקע מצבה פאר דער צוקונפט״.

גלייך צומארגנס האב איך דעם העפט צוריקגעגעבן, און דערביי עטליכע ווערטער אים אויס אנערקענונג אויסגעדרוקט. דאן האט זיך צבי, דער איינציק פארבליבענער 17-יעריקער זון אנגערופן; אז נאך אביסל וועל איך אויך זיינע לידער לעזן. יצחק קאצענעלסאן, האט לייכט צוגעשמייכלט.

אינטערסאנט, אז במשך פון מיינע באזוכן ביי אים אין שטוב, האב איך קיינמאל נישט געטראפן אים שרייבן. שטענ-דיק געשטאנען ביים אייוועלע און געווארעמט זיך די הענט, אדער צוגעריכט א געקעכץ.

דערפאר אבער, איז יעדע שליחות צו אים געווען ביי מיר, ווי א באפרייאונג פון גיהנום. עטליכע מינוטן מיט אים — און, ווי אין קרייז פון מיין משפחה. געזען האב איך בחוש, אז דער מענש איז דורך און דורך געפיל און הארץ, הארץ און נשמה. און ארויסגייענדיק פון אים — ווי געווארפן זיך אין כף-הקלע, אין די הענט פון מלאכי-חבלה, אן אנדערע וועלט גאר.

אנומעלט, דערגייט צו מיר א שמועה, אז אויף נאוואליפיע 58, זעקס א זייגער אין אוונט, קומט פאר א פארלעזונג מיט דער באטייליקונג פון יצחק קאצענעלסאן. גראד האב איך אין דעם טאג ביז שפעט אין אוונט געארבייט, און צום פארלעזונג גע-קומען א סאך נאך דעם אנפאנג. הערן קאצענעלסאנען, האב איך פארשפעטיקט, בלויז עטליכע שורות געהערט אים פארענדיקן. און ווי עס האבן מיר אנדערע שפעטער דערציילט, האט קא-צענעלסאן דאן פארגעלעזן א ליד „וועגן ראדזינער רבי׳ן״. אין

דער צווייטער טייל פון פארלעזונג, האט אויפגעטרעטן דער אר־
טיסט סאמבערג אין א פראַגמענט פון „שיילאָק".

דער אוונט איז פארגעקומען אין אַ פריוואטע דירה אין
טויער אויפן דריטן שטאק, און די ענגשאפט האט בולט געצייגט,
דעם גייסטיקן דורשט פון דעם ארטיקן יידן, צו הערן פון יצחק
קאצענעלסאן דאס יידיש געשריבן טרייסט־ווארט.

און נישט לאנג פאר דעם אויסברוך פון יידישן געטא־
אויפשטאנד, אין ווארשא האט אברם יצחק זאנענשיין, מיך
אויפגעהערט צו אים שיקן, און נישט אים וואס אריבערטרא־
גן, אויף מיין פראגע, וואס איז די אורזאכע ? — האט מיר
זאנענשיין בסוד געענטפערט ; אז יצחק קאצנעלסאן מיט זיין
זון צבי, געפונען זיך שוין אויסער דער געטא־טעריטאריע.

איינס, וואס כ׳געדענק עס אזוי ווי איצט, איז ;

„יונגערמאן, אייער פליכט איז צו שרייבן, אלעס וואס איר
זעט און לעבט איצט איבער" — אזוי האט געפלעגט מיר זאגן
יצחק קאצענעלסאן כמעט יעדעס מאל בעת מיין זיין ביי אים.

תרגומים

ורשה - נובוליפיה, 1943

לבדי שבתי מ„דוד״ מילא לרחוב נובוליפיה. שם שכלתי את אחותי האחרונה ונהייתי ליתום-עולם. בלי משפחה, בלי קרוב ושאר, בלי ידיד ומכר, רק עם המספר הירוק והמקולל שעל דש בגדי, שמשמעותו זכות קיום. לכמה זמן ? — אין איש יודע. עיסוקי — סבלות במחסן אספקה ברחוב נובוליפיה 53. הצעיר במקצוע ובשנים, בין חברי הסבלים ברחוב.

דירות לא חסרו. הדיירים, אלהים יודע היכן הם ? נפל בגורלי חדר קט, בקומה השלישית הנמצא מעל למשרד אספקת המזון. בחדר הקדמי של הדירה מתגורר אדם צעיר בשם יעקב נוסבוים, שאשתו נורתה ברחוב מילא, בשעת המיון. לאחר שהכרתי את שכני החדש, וחדשתי בצניעות את דירתי החדשה, התחלתי אט אט להתרגל לנוחיות העגומה של חדר מרוהט, על כל ציודו הבעל ביתי.

כנראה, התגורר כאן קודם לכן זוג, אשר לפני זמן לא רב החל ממש כמוני לבנות את חייו מחדש. ועכשיו ? הם קידשו את שמם על מזבח היאוש ונעלמו חפים מכל חטא בתהום הנצח. אני ושכני נוסבוים, כאילו הותאמו שני הלבבות מלאי הצער והכאב. רגש גומלין של רחמנות, והמחר המעורפל,

קשרו את גורלנו. יסורי-אל-אנוש, תמונות אכזר מתמול, רקמו את שעות בין-הערביים ואת שיחות הערב המשותפות.

נוסבוים חולה. עוד מלפני שלושה חדשים, עת גזירות העקירה הנוראות, שוכב הוא במטה, קפוא איברים. הרופאים אומרים — משותק. אין צרי למחלתו. ביחוד עתה להיות חולה, הרי זה פשע. נוסבוים אבל מדבר, זוכר ויודע בדיוק מה טיב מחלתו. ברצון מספר הוא על חייו החברתיים לשעבר, עסקיו וחיי המשפחה הנאים. בכל הזדמנות מזכיר הוא את אשתו. אותה לא יוכל לשכוח ועל אבדנה אין לנחמו.

תמונתה נמצאת תמיד מתחת לכרית. יפת-תואר. עיניה, לוהטות חיות, פניה כחצובים מבדולח ונסוכי-חן. והשערות בראשה מלאות חיות ורטט. ושוב העינים; מי שראה את תמונתה לא במהרה ישכחן. הן מחייכות, מדברות ומנחמות.

נוסבוים מנסה להתנחם. הוא שמע כי קיים מחנה של נשים יפות, שהגרמנים מתייחסים אליהן ביחס מיוחד. אולי, גם היא ביניהן. בינתיים, הוא לבד ובודד.

הוא מספר לי, כיצד נשאר בחיים בנובוליפיה, בשעת המיון. רעיתו, מספר הוא, לא רצתה לנטוש אותו לבדו (ללא ילדים היו). התחננה לפניו כי יסכים להשאירה. אינני יכולה — אמרה — איני יכולה להפרד. היא רוצה לשרתו עד אחרון רגעיה. כי אם לא היא, מי? אם יבואו חלילה לקחתו, לסחבו ממטתו, היא תדבר על מצפונו של הרוצח, תתחנן לפניו, תנשק את ידיו, שמא תעורר את רחמנותו של החייל הגרמני. הרי גם הוא אדם, בעל לב ומח וקצת מצפון.

ונוסבוים מספר לי, כיצד נאבקו שניהם בעינים דומעות ליד מטתו. הוא אומר: אנא לכי! והיא: הרשה לי להשאר. הנך עדיין צעירה — אמר לה — לפניך החיים. והיא — רק אתך: רק אתך! עוד מעט והיה מתעלף. חש הוא, שאם לא תעזבו, לא יעמוד בו כוחו. בלית-ברירה החלה לארוז את חפציה לדרך. ובו בזמן הניחה לו את בגדיו ואת המזון. ואת הכירים סידרה בתשומת לב לכל פרט, לקראת האפשרות של הביקור האיום.

במלים חנוקות הוא מתאר את חכמתה. כיצד הוציאה מן הדירה את הרהיטים היפים, אותו בפינה השכיבה ועל הארץ פיזרה אשפה ושברי זכוכית. אולם את המטבח ניקתה בהקפדה. העמידה כל דבר במקומו. סידרה את הכלים, קינחה את הכירים ועל שולחן-המטבח הניחה חפצי-ערך יקרים; טבעות-זהב, כלי-כסף וכן את שעון-היד שלה. היא חשבה, כאשר יבואו הרוצחים ישבעו מעמל יהודים, ישתכרו ממאדם ואולי ישכחו תאוותם לקרבן יהודי. אחרי ביזת הפקר כזאת במטבח, שוב לא יתחשק להם להכנס לחדר-השינה הריק והמזוהם. סידרה והלכה. אפילו לא נפרדה ממנו. היא לא שכחה אותו חלילה, היא פחדה מרגע הפרידה הנוראה, והשאירה את דלת הבית פתוחה לרווחה. בכוונה? מי יודע? וכך היה ממשיך שכני נוסבוים לספר בנימה מעומעמת. אחרי שני ימי-שקט בחצר וברחוב, שמעתי לפתע קול צעדי חיילים, הם הולכים מבית לבית ומחפשים יהודים מוחבאים. מקום סגור-נפרץ. ביריות ובצווחות-פרא מלווים מעשיהם. בהכנסם בדלת הפתוחה, החילותי שלא מרצוני, לנשום

עמוק. הכל רעד בי. שמעתי כל רשרוש במטבח. ארבעה היו. ארבעתם חיפשו בארונות ובמגירות, דפקו והלמו כאילו נחפזו מאד אחרי הביזה, אחרי הזהב. מן המטבח העיפו מבט לחדר — ויצאו. אלהים! — פרץ בהיסטריה שכני — הריני פושע! גרשתיה, ואת נפשי הצלתי. היא, אשתי, הבת הכשרה, קרבן בעדי היתה.

שבוע אחרי המיון

אט אט חוזרים החיים למסלולם. ושוב מתחילים יהודים, מורעלי נפש, לבנות בכוחות מחודשים את קני בתיהם. שרידי משפחות, מנסים למצוא איש את רעהו, ולשמוח על כל נפש, שנותרה בחיים. אגדות שונות מהלכות על ילדים שניצלו ממוות ברחוב מילא, בתוך עגלות הלווייה שחורות. פה ושם מתבשרים על יהודים שנותרו בחיים, אבל בלבו של כל אחד מהחוזרים, מכרסמות תוגה עמוקה ודמומה על כל אלה שסיימו את מאבק חייהם העקשני לעולמים. אני ונוסבוים, לא תלינו תקוות רבות שמישהו מבין קרובינו יחזור. שיחות הרעים בערב, נשמעו כ„יזכור", ובעיני שנינו היה העבר למעין תמונת אבל. אני סיפרתי על אודות אבא ואמא, והוא — על רעיתו. נפשותינו נקשרו זו לזו, משל היינו אחים. משפחה קטנה.

וכך בשבתנו פעם בערב, שקועים בזכרונות כבדים, נפתחה הדלת, ומהפרוזדור נכנס ילד מבוהל, כבן 8. בעיניים תועות נכנס. בראותו את החולה, רץ אל המיטה וצנח בבכיה. שכני

נעקר ממשכבו, ניסה להרים באזלת-יד את גופו, וצעק — ייזשאָ!!! יחד עם בכי הילד נשמע גם קול הבכי העצור של אדם מבוגר. לא קשה היה לעמוד על משמעות הדבר. דוד ובן-אחות שניצלו, שפכו את מר שיחם; ומרוב צער, דמם שכני כאבן.

— דוד, אמר הילד בעיניים דומעות. — אתה יודע, לקחו את אמא ואת אבא. צמרמורת קרה עברה בגופנו. קול הילד היה ספוג רגש רחמים, ושפתיו רטטו, בכה ורעד. כאילו חש לבו של הילד, כי לא יראה אותם יותר, לעולמים. רק תמול ליטפה אמא את ראשו, את עיניו נשקה ויפה הרגיעה, באמרה: „אסור לילדים עכשיו להסתובב ברחובות". הובילה אותו אל עלית הגג, בפינה מוגנת מרוח וגשם, ליד הבית הושיבה אותו, ובלחש אמרה: „כאשר תשמע צעדים, החבא בחבית וחכה — בערב, נשוב ונקח אותך".

כך מספר ייזשא, את ההתרחשויות המופלאות לדודו המשותק, ובולע בשעת דיבורו את דמעותיו. — ישבתי עד מאוחר בלילה וחיכיתי. היה לי קר. לא הייתי רעב. את חבילת האוכל שאמא השאירה, אפילו לא פתחתי. ולמטה שקט. לא נשמע קול אדם. רק אימה עטפה אותי. מפחד ועייפות, נרדמתי בחבית. התעוררתי בצהרי היום, ואמא עדיין לא באה. כאן גבר בכיו של ייזשא, יותר לא יכול לספר. מליו נחנקות. כבר בעלית הגג הבין, למה אמא ואבא לא באים לקחתו. באימה הלך בכיוון אל הדוד, דרך חצרות ורחובות ריקים. בהסתר שרך את דרכו. זכר את צו אמא, כי „אסור לילדים עכשיו להסתובב

ברחובות". נזהר מכל דבר חי ונע כצל, כגנב, עד שהצליח להגיע לאחת מחצרות נובוליפיה.

הדוד מנסה להרגיעו ; — ייזשא — אמר הדוד לילד, — הרגע. אתה תישאר עמי. טוב שלא ראה אותך איש. ממש נס. היה שקט ילדי. וייזשא, הילד המוצל ממילא קיבל באהבה את דברי הדוד, ניסה לשכוח את תמונות הזוועה מתמול ולאט נעשה בן-בית חביב בדירה העגומה.

מבן-בית לבעל-הבית

ייזשא הבין עד מהרה כי הוא האפוטרופוס היחיד של הדוד ונהיה הדואג לצרכים. בבגרות נשא בעול משק-הבית והסדר. המציאות המרה גברה על גילו, והעמידה אותו בשורה עם הרבה בעלי משפחות הרעבים ללחם. ייזשא קשור לדודו כבן לאביו. הוא מנקה, מבשל ומגיש, למד לתפור, וידיו היו לידי בעלת-בית מנוסה. הוא עמד גם על טיב מחלת דודו. כאחות מטפל הוא בדודו, והכל בשקט ובטעם. יש ימי רעב, לילות פחד, אך הוא למד לסבול, לסבול ולשתוק. מזמן לזמן, מתגלים בו סימני ילדות, ילדות שנקטפה באבה.

ייזשא אוהב תמונות. האלבום העבה, הוא הצעצוע החביב עליו ביותר. עמו הוא מבלה את שעות הפנאי והמנוחה. תמונות ילדים ומבוגרים, מכרים וזרים, הכל מעורר בו ענין ; מי זה ? ומה זה ? בתחילה בחיוך, בהנאה, מדפדף הוא בדפי האלבום העבים ונהנה מקלסתרי הפנים המחייכות אליו. הנה הוא נמצא

בחיק משפחתו ובין קרוביו; הוא מכיר את דודתו וזוכר את דודו מגרוכוב, אשר הביא לו מתנה. ועוד הרבה דודים ודודות אשר נתנו לו תמיד ממתקים וצעצועים קטנים. ייזשא נושם בכבדות ומביט, נאנח ולא עוזב את התמונות. את כל אחד קורא הוא בשם. הוא זוכרם היטב, יודע בדיוק מתי ובאיזו הזדמנות ראה אותם. פניו מתעטים עצבות ומבטו נבוך. כולו שקוע בנבכי הילדות. שוכח את עצמו, את דודו נוסבוים, את הרעב ואת הקור. הוא איננו יתום עוד; הרי לפניו אמא, והנה אבא: הוא לוחצם אל לבו ומנשקם בדמעות. הוא שומע את קולם וחש בלטיפותיהם. משתחרר לרגע מן הגיהינום ועייף נרדם על מיטת דודו החולה.

והדוד, באצבעותיו המשותקות, אוסף את התמונות, מסדרם באלבום ושם אותם בפזיזות מתחת לכר. סביב לו אין ילדים. בחברת מבוגרים יבלה. לא פעם יתנה הדוד את מר גורלו, והילד מנחמו בבשורה: — „הוא שמע כי כל היהודים יהיו במהרה לאזרחים אמריקאיים".

וכאשר ברחוב מתייצבת פלוגת חיילים גרמניים, אין ייזשא נוטש את המיטה. לא אליך מתכוונים הם, דוד! — אומר הילד — הם מחפשים יהודים בריאים. מסירות עילאית ניטעה בילד. כל רגשותיו ומחשבותיו נתונות לדודו החולה. לו דאג, ולמענו הוא חי. יש והמזון אזל, אז שם ייזשא את נפשו בכפו, הולך אל מטבח הפועלים ומביא מעט מזון. הוא ודודו, שני גופים ונשמה אחת.

נוסבוים מסרב ללכת לבונקר

ימים ספורים נותרו להעברת האונס האחרונה. ריח אבק השריפה מורגש באויר. בהלת בונקרים הקיפה את כל היהודים. בהסתר ובסוד מחפש כל אחד את עתידו בדירות התת-קרקעיות. חיים חדשים נוצרים בנובוליפיה, חיים תת-קרקעיים. אין יהודי בלי מקלט. באחד הבונקרים המוסתרים ביותר, הוצע לנוסבוים להסתתר, עד יעבור זעם הימים האיומים. נוסבוים ידע היטב את מצבו, לא רצה ליפול למעמסה על אחרים. החליט להישאר בדירתו הבלתי מוגנת ולמסור נפשו ביד הגורל. אף כי נוסבוים ביקש מייזשא, להסתתר בבונקר יחד עם כולם, התעקש ייזשא ואמר ללא היסוס: — באשר יהיה הדוד אהיה גם אני. איש מבין ידידיו לא ניסה להשפיע עליו; כי איש לא ידע את מקום מבטחיו, אשר עינו השוטטה של הגורל לא תפגע בו. ונוסבוים אדם מבוגר, הלוואי וכל זה ייגמר לטובה.

בנובוליפיה החלו החיים דועכים. ידיעות מאושרות ובלתי-מאושרות, הסמירו שערות של כל אחד. את רוב שעות היום בילו בבונקר, ובערב נעלמו במעמקיו. כאילו הומתו האנשים בקומות, הדירות והבתים הופקרו, והרחוב נעזב מאדם.

מתחת לבית שבו התגוררתי, היה הבונקר שלי, ובו גרו כל עובדי האספקה של נובוליפיה. ולמרות הידיעות הנוראות והדי היריות בפרברי הגיטו שנמשכו מאמש, החלטתי לערוך יחד עם שכני, את ה„סדר״ הראשון של פסח. חשבתי, שבעת סכנה ממשית אוכל בכל עת לשוב אל הבונקר.

בלי השהיות ובלי סידורים מיוחדים קירבנו את השולחן

למטה. פרשנו עליו מפה לבנה ושלוש מצות כרכנו במגבת. בחפזון, רק לברך על היין ומצות. „**הא לחמא עניא**" פתח שכני. מילאתי אני את הכוסות ועתה בא תורו של ייזשא לשאול את הקושיות.

האוירה נתמלאה הרהורים. תמונות וזכרונות עלו בלב. הסדרים המרווחים של אי-פעם, שהיו **עטופי** הוד ואדנות. דמויות בקיטלין ובעטרות, וילדים עליזים חוגגים. ייזשא הזיז את הכסא, עמד ליד השולחן, ושאל בניגון ובעל-פה: **אבא׳לה**, (טאטישי, כ׳וויל דיך פרעגן פיר קשיות) **אשאלך ארבע** קושיות. **מה** — פארוואס, **נשתנה** — איז געווארן פארענדערט, **הלילה הזה** — די דאזיקע נאכט, **מכל הלילות** — פון אלע נעכט... שאל וסיים **אבא׳לה**, כ׳האב דיך געפרעגט פיר קשיות, ענטפער מיר א תירוץ). **שאלתיך ארבע** קושיות, **אנא תרץ אותם**.

אני ושכני שלחנו מבטים אלמים, איש בחברו, אך בלי אומר. חשנו כי הנשמה מתפלצת והלב שותת. וייזשא, כנראה לא עמד על משמעות דבריו. כך למד לשאול, וכך חושב הוא שואלים היום כל ילדי ישראל. אפילו לרגע לא התעכב. כעין „מזמור" ששיננו היטב, בעל פה, ולא דילג על אף מלה. הלילה לא התרחש מאומה ברחוב. בבוקר ירדתי אל דירתי החדשה להיפגש עם חברי שלמטה. משכני לא נפרדתי, כי חשבתי לראות אותו שנית. את הדלת סגרתי כרגיל על המנעול. במרחק מה מנובוליפיה ברחובות הגיטו, גבר החום. יריות והתפוצצויות נעשו שכיחות יותר וקרובות יותר. בלתי אפשרי היה לצאת. חשנו כי הסכנה קרבה והולכת. מכווצים בחושך ישבנו. וכמעט

שכחנו על הפסח וה„סדר".

נוסבוים לא נשכח ממני אף לרגע. פעמים מספר שמעתי צעדים כבדים, בחצר וברחוב אבל לא למעלה. בעצלתיים עבר הלילה. על פי השעון כבר עלה בחוץ השחר.

פתאום באו מחנות מחנות. חיות הטרף מילאו את הבית ואת החצר. צריחות-פרא ויריות בלתי פוסקות ליד כל בית ודלת, הקפיאו את דמם של יושבי הבונקר. עוד מעט ויגלו אותנו — חשב כל אחד מאתנו. עוד מעט ויגלו את הדלת, ואולי הלשינו עלינו. סוף סוף עברה הסכנה, לרגע חלפה. והבונקר שב לחיים. הרגשה נוראה כרסמה את לבנו, אף כי נותרנו בחיים. ולמעלה נוסבוים, ייזשא, אלהים יודע, היכן הם? רוטט בי לבי, אני מפחד לחשוב ומנסה להאזין לדממת החוץ. רוצה מאד לקפוץ ולהציץ מה למעלה. חלצתי את נעלי, בלאט טיפסתי על המדרגות ודוקא להכעיס, נאנחות הן בקול, ומפחידות אותי לחינם, ואולי לא לחינם.

דלתות הקומות התחתונות והעליונות נפרצו. גם הדלת של שכני הובקעה לשנים. נכנסתי לדירה ורצתי ישר לפינה. התקרבתי, והנה זה המראה. המטה הוזזה ממקומה, כלי הבית מפוזרים על הארץ ונוסבוים מתחת למטה — הרוג. זיעה קרה כיסתה את גופי, לבי הלם בי. לרגע שכחתי את מקום הסכנה. עמדתי קפוא והתבוננתי. ייזשא, השומר הנאמן איהו? אני מנסה לקרוא בלחש, מחפש אותו במטבח, פותח את הארון, אין קול ואין משיב. אני חש ברעדה. מפחידה אותי הדממה, מפחידים אותי צעדי, מפחיד אותי נוסבוים. מה קרה

עם ייזשא? אני חוזר לבונקר, מדוכא ומוכאב, ולפני התמונה שלמעלה. אינני יכול להבין למה שכב נוסבוים מתחת למטה? כנראה ציוו עליו הרוצחים לקום. סחבוהו בכח מהמיטה. וכאשר ראו שנוסבוים לא זז, ביצעו את זממם. נוסבוים המסכן! אחרתי להפרד ממך. השתדל במרומים למען השרידים הנותרים. ייתכן ובקרוב ניפגש.

מצאתי את ייזשא ואיבדתיו שוב

את הבונקר שלנו חיפשו בלי הרף. קולות אדם וכלבים נשמעו מעלינו. חיינו נהפכו לגיהנום. כל התפרצות בחוץ נשמעה כרעם בפנים. כך ביום וכך בלילה. לבסוף גברו שני רימוני-יד על עקשנותנו, וסכנת מפולת אילצה אותנו לפתוח את דלת הבונקר. אחד אחד יצאנו, הלומים ופצועים. משטרה יהודית עזרה לגירושנו, ויחד עם עוד מנחבאי בונקרים. הובילו אותנו לכיוון מגרש רכבות-משא ל„אומשלאג-פלאץ". היה זה יום ששי, ביום שני דחוה"מ פסח. הכניסו אותנו לבנין גדול מלא יהודים, גברים, נשים וטף, הם ישבו על הארץ משותקי-אימה. שלדי אדם אלה מחכים לגורלם. מלאכי החבלה, במגפיים ועם רובים, שומרים ומפחידים. בחוץ נשמעו יללות וצווחות מעורבות בצפצופי קטרים. אני יושב מכונס בכאבי, וחש במר המוות הקרב. עינויים ללא שום תקוות הצלה. לפתע תפסני מישהו מאחור וסחבני בגניבה. כמעט ושכחתי את מקומי ואת המצב הנורא. עמדתי לצעוק, ייזשא! בנס נעצרה הצעקה בגרוני...

ייזשא מתקרב, שם את ראשו הקטן עלי ומתרפק, מתרפק ושותק. אני חש באבריו הרוטטים, בלחייו הלוהטות ומלטף את פניו מלוחלחי דמעה. דמעות נחמה נובעות כמתוך מבוע, ואנחות דמומות נשמעות בקול. כואב הלב, אני מנסה להשתיקו — כאן אסור לדבר ולבכות. אני מרים את ראשו ורוצה לראותו. פחד עטפני מצער. עיניו העמיקו והשחירו, ובשפתיו אין אודם חיים. ושנינו יושבים מחובקים, אחים לצרה. ביחד נידונים על אותו פשע ולשנינו מחכה אותו גזר-דין.

וייזשא מספר לי על ההתרחשויות האחרונות. עם הדוד נאבקו, הם רצו כי יתרומם, ולבסוף השליכו אותו על הארץ. כל הזמן ירו, ירו בכלי המטה, בארון ואפילו בתנור ירו. אותי הוציאו מהחדר והעמידוני בפרוזדור, ויותר לא נכנסתי. אינני יודע, מה עשו עוד בדודי, אבל הבנתי כי נורה. כאשר עזבו את הדירה ואותי הובילו במדרגות, לא נשמע משם קול חי. למטה עמדו חיילים גרמניים וצחקו בקול רם. כאשר ראו אותי, ניגש אחד ובידו רצועה. פניו אדומים היו ורץ לקראתי. חשבתי, כי הנה ניגש הוא להרביץ לי, אבל הוא הרים אותי אל על וחייך אלי. הוציא ואפל ונתן לי, והוריד אותי. מדבריו לא הבנתי מאומה. מיד ניגש אלי שוטר יהודי, והחל שואל אותי באידיש ובפולנית, אם אינני יודע איפה מסתתרים יהודים ואיה הבונקר שלהם? בהתחלה דיבר אלי בנחת, אחר כך החל צורח. וכשחזרתי ועניתי, כי אינני יודע, התרגז והרביץ ברצועתו. בכיתי, איש לא שם לב אלי, מלבד הגרמני האדום שבידיו הרצועה. ניגש אלי, הרגיע אותי, ונתן לי עוד ואפל

אחד. ייזשא הפסיק לרגע קט את הסיפור. גרמני במגפיים ניצב מולנו, הביט בנו בעיני אוכל-אדם. כענק נראה לעומתנו. חשתי בנשימתו הכבדה של ייזשא, ואובנתי כפסל.

האזנתי לקול הילד, והתפלאתי על כח עמידתו. בחוץ נשמעו התפוצצויות. לשונות-אש אדומות שחורות כיסו את הגיטו. באדישות, ביאוש ישב מחנה אדם זה. מנותק מדרכי התקוה והחיים. עכשיו, אין ספק בתוכנית הנאצים, גלוייה היא לכל, גורל החורבן הקרב גלוי. וכששב הגרמני למקומו. המשיך ייזשא לספר: — קרוב לשלשה ימים נסחבתי עמהם. מחצר לחצר הלכנו, ובכל מקום חקרו אותי. לא רעבתי, קבלתי מהם מזון. אך הרביצו בי ללא רחם. השוטרים היהודים לא העלימו עין ממני. בכל פעם שאמרתי אינני יודע, הלמו הם על פני. ישנתי מעט. לבסוף צרפוני יחד אל אנשים אחרים ותחת משמר הובילוני הנה. ייזשא גמר את סיפורו והתרפק עלי. חשתי בגופו של הילד, ולו ניתן לי, הייתי נרדם כך לעולמים. לא לחוש דבר עוד לעולמי-עד. הרגעים מתמשכים בעצלתיים. עשרים וארבע שעות חיכינו. וסוף סוף הגיע התור לצאת לדרך שאין שבים ממנה. אני הולך עם ייזשא, ואוחז בידו. מריצים אותנו, ואיני רוצה לאבדו. מלקים, יורים, ממש גיהינום. דורכים על אנשים. מי יביט עליהם? כבר רואים את הקרונות, ועד לקרונות עומדות שתי שורות של חיילים. וכל אחד אנוס לעבור בין מלאכי-חבלה אלה. מכות, בעיטות-מגף הכל מקבלים באהבה. רק להיות כבר בקרון. אני וייזשא, נכנסנו אחרונים. אוקראיני שחור קרא בקול רם „מאה" ושוטר יהודי נעל את הקרון. סוף כל

סוף אנו בפנים, כל אחד מנסה למצוא את מקומו, תחילה בסבלנות מוכה ופצוע מניח את עצמותיו. מתוך דוחק וחום מתחילים לריב. נשמעות אנחות, צעקות וקללות. מתעלפים, מבקשים מים. וליושבים בתוך הקרון אין אויר. לחוצים יחד, גופות אדם וקרשים. החום חונק בלי רחמנות. הזיעה דוקרת, ובאויר הנותר, בליל קללות ופסוקי-תהילים. ים של אש הציף את הקרון. רק אלה שנכנסו אחרונים, זוחלים מעל האנשים אל הסדקים ושואפים את הרוח הבאה מבחוץ.

בחוץ עומד חייל ליד כל קרון. עומד בשקט ובנחת. הוא אינו יודע טעם גסיסה מהו, עליו זורחת השמש. האויר חפשי סביבו. למה לא באה רעידת אדמה להפוך את העולם על יושביו? למה לא באה אש ושורפת אותנו אתם יחד?

ויזשא מעולף, חציו ערום, יושב ומלקק את סורגי הברזל. הם מכבים את אש צמאונו. אני מביט בעיניו ורואה את הקץ הקרב ובא. רואה את הסוף של הדור היהודי. בערב זזה הרכבת. שני חיילים על כל קרון. הם ליוו את המתים ושמרו על שרידי הנשמות שעודן בחיים. עתה לא חשב איש על המשך החיים. תמונות מוות ריחפו על פני כולם, וכל אחד ראה את השטן במלוא אכזריות מראהו. הרכבת חתכה במהירות את החוץ, והובילה אותנו אל הלילה ואל הקץ. הגלגלים הדהדו וגברו על קול שבירת דלתות וחלונות של אנשים מיואשים. כל אחד, לו יכול, היה נהפך לגרגיר אבק, כדי לעבור את הסדק ולנשום אויר. למי שנותרו עוד כוחות, עזר לקרוע, לסחוב ולכופף. היו כאלה שצעקו, שאין לנסות, כי את כולנו יהרגו. ואף על פי שהדלת

עשויה ברזל, גבר פחד המוות ושבר אותה. ים של אויר פרץ אל הקרון, וכדורים עפו מעל ראשינו. אינני זוכר עד היום, איך ובאיזה כוחות נדחף גופי החוצה, וסוד הוא לי עד היום, איך זה קפצתי מן הרכבת ?

יומי הראשון ב„אבן־זיי" המשוחררת (אוסטריה)

יום ראשון, ה-6 במאי 1945.

במחנה „אבן-זיי" אין זכר לגרמני. עצורים בבגדי-פסים, יחפים, ערומים למחצה ולחלוטין, משתרכים לאטם סביב הצריפים, ראשיהם מושפלים ועיניהם תרות אחרי חתיכות לחם, קליפות תפוחי-אדמה, בדלי-סיגריות. הם עושים זאת, אם מתוך מצוקה ואם מתוך הרגל. בין הצריפים מתגוללים פגרי אדם. אלה הם גוויות אנשי-קאפו טבוחים ומנהלי גושים ובתים הרוגים ביריה.

כל זה הוא פרי מעשי-הנקם של המדוכאים, שבוצעו במשך 24 שעות, אשר השלטון הצבאי האמריקאי העניקן כרשות מיוחדת.

במגרש המיסדר, שם היו כרגיל נערכים כל בוקר אלפיים איש, ספק חיים ספק מתים, בשורות בנות 5, לפי פקודתו של מפקד ס. ס. אחד, מתקהלות כרגע קבוצות אנשים רצוצים, אדישים לחיים ולסובב אותם; והם משוחחים על העבר האפל ועל יום המחר הלוט ערפל.

ליד גדרות-תיל דוקרני ניצלים באש תפוחי-אדמה אחדים שנגנבו ממחסני המזונות באותו לילה היסטורי שבין יום

הששי לשבת, והובאו הנה תוך סכנת נפשות. כי תוצאות אותו מצעד ענק על מחסן המזונות והמלבושים היתה ערמת הרוגים ופצועים.

במחנה השני — מחנה הכבשן — שם שקקו תמיד „חיים", והשתוללו המוות והאש, נגול מחזה של „חורבן". בכל פינה התגוללו מכשירי תאי־המוות, בגדי אנשים חיים מעורבים עם עצמות חרוכות וגופות נרקבות המפיצות צחנה מחניקה, אות לבהלה שתקפה את בעלי הכבשן והכריחתם להימלט מכאן כל עוד נפשם בם.

אין עוד שערים ואנשי־משמר מזויינים שכל הנכנס מקבל מהם מהלומות־רצח ובצאתו — כדור בקדקדו. צריחי־המשמר עומדים כעת עזובים, מבויישים, מיותמים ומיותרים, וצורתם נלעגת ומשונה.

ואף על פי שהדרך חפשית ואפשר לחרוג מכאן אל העולם כולו, לא אירעה שום מנוסת־המונים. העצור מתגועע סביב צריפו ויצועו הדל, כאילו היה מרותק אליהם. נפשו עגומה, חושיו המומים, הוא מנסה לטייל ואינו תופס את משמעות החירות בהילוכו. הוא מהרהר על אוכל, נזכר במנהרות ואינו מצליח להשתחרר מסיוטיו. יש גם כאלה שלא ירדו ממשכבם ולא יצאו החוצה. האור מגרשם חזרה אל האפלה, הדומה לדמדומי־המנהרות, בהן חיו במשך חדשים לאין ספור.

גברים אלה, עבדים ממש, בני אומות שונות, היוו את הטרף למעבידים צמאי־הדם. ולמרות העובדה שבין אלה היו מרובים היהודים, הרי לא נוגעו המעבידים והחברים לסבל

בשנאת יהודים. הקרבנות היהודים החפים מפשע היו שרויים בפחד, וגם פעולות-הנקם של עצורים נגד העצורים הילכו עליהם אימים.

שעה שנערכו המשפטים ובוצעו פסקי-הדין של העצורים היוגוסלביים, הסתתר כל יהודי וחשש לצאת ממאורתו. הוא שפך צקון-לחשו, שהזעם הרצחני לא יתפשט חלילה. כל לב יהודי פעם בפחד בפני חית-האדם המשתוללת.

הבשורה

אך בכדי היתה אמירת הוידוי האחרונה, שכן הבשורה על בואם של האמריקאים עשתה לה כנפיים ונתפשטה במהירות-הבזק בכל המחנה. כל הדרכים המובילות לשער הראשי נתמלאו בין רגע עצורים. ארשת חדווה לבשו פנים החיוורים זקן ונער נהרו לשער הפתוח לרווחה, כדי להקביל פני המשיח האמריקאי.

מגרש המיסדרים הגדול היה כמרקחה. אנשים לחצו ידים זה לזה, ברכו זה את זה, התנשקו, ודמעות גיל זלגו מעיניים כבויות וחולות, אשר איבדו כבר כל שביב תקוה לחיים.

על הגגות וצריחי-המשמר ישבו הצעירים בבגדי-אסיר, כלהקות צפרים, כדי לחזות ראשונים באמריקאים המתקרבים. למטה, משני צדי הפתח נוצרו שתי שורות של יושבים ועומדים. גגות הצריפים חרקו תחת כובד המשא. עיני כולם נשואות היו לכיוון הכביש, משם צריכים להופיע החיילים הגואלים. וכל אחד שואל בסקרנות: היהיו אלה רגלים או פרשים?

להפתעת כולם היה המבשר הראשון מטוס-ציד רעשני אשר חג מסביב למחנה לקול תרועות ותשואות נלהבות, והסתלק. מיד לאחר מכן הופיע טנק-משוריין כבד ובו ארבעה אנשי צבא, כשלושים מטר מאחוריו טנק שני ושלישי.

אי אפשר היה לשמוע את משק שרשרות-הגלגלים הכבדים בגלל קריאות ההידד ומחיאות הכפיים. לאטה התנהלה המכונה, הלוך וקרוב אל העבדים הצווחים המייחלים לפדות, לועי-התותחים הנטויים קדימה, החיילים המזויינים מכף רגל עד ראש, לא עשו שום רושם מיוחד על העצורים, אשר איבדו את תחושת הפחד. עוד לא הספיקו הטנקים להתקרב, ומאות עטו עליהם כארבה, וכיסום כליל, משל כאילו הסתערו העצורים על הטנקים וכבשום במחי יד. בדי עמל וטורח ובאורח-פלא ממש הצליחו האמריקאים לפרוץ את שורות האנשים ולעבור את השער רווי הבלהות והדם.

שום לשון-אנוש לא תוכל לספר את המחזות הנרגשים בפגישה הראשונה בין צללי-האדם החיים לבין משחרריהם האמריקנים.

כעבור רגעים מספר, קשה היה להכיר את החייל האמריקני שפשט מעליו את סודרו, מעילו, וכובעו ומסרם לעצורים המרופטים. מראה זה כה נגע ללבם, עד שהם פרקו ממכוניותיהם ככרות לחם, חפיסות שוקולדה, סיגריות וקופסאות שימורים ומסרום לידים הכחושות המושטות אליהם.

עשרות פיות נפערו ושאלות בעשרות לשונות שונות הומטרו על החיילים, שעמדו כאילמים ולא יכלו לפצות פה.

במיוחד זועזעו החיילים מהילדים המצומקים אשר זחלו על ארבע בשארית כוחותיהם, וחלק מהם עוד החזיק מעמד איכשהו על הרגלים הרזות.

גם גניחותיהם ואנקותיהם העמוקות של החולים הדוויים, אשר פצעיהם שתתו דם ומוגלה, עשו רושם מחריד. נבוכים ואובדי-עצות עמדו מספר החיילים האמריקנים מול המחנה הגדול של הרעבים ונעוי-היסורים. בסבלנות על-אנושית ובהשתתפות בצער נתנו לעצורים להתפרק משמחתם, להסתכל בהם כאוות-נפשם ולשאול כעולה על רוחם ולא נלאו מללחוץ ידים בלי גבול וקץ.

יום היסטורי

בינתיים הודיע אחד מאנשי-הצבא, שבעוד שעתיים יטול המטבח הצבאי על עצמו את אספקת המזונות למחנה. קריאת גיל פרצה מפי כל. העצורים הרעבים קרטעו משמחה, הם חבקו זה את זה, שפשפו ידים מהנאה ולא האמינו למשמע אזניהם, שמחנה עצום זה יאכל לשבעה. ולפי בקשת הקצין האמריקני, החל הקהל להסתדר — לא בשורות של חמש, כרגיל — אלא לפי ההשתייכות הלאומית. אומה, אומה וקבוצתה.

העצורים עצמם ללא עזרה מבחוץ, ארגנו את הקבוצות הלאומיות. לאחר שמגרש המסדרים נתמלא בקבוצות הלאומים, עלה הקצין האמריקני על תיבה גבוהה ופנה אל העצורים באנגלית בזו הלשון: „אנשים נכבדים, מיום זה ואילך אתם עוברים לחסותם של שלטונות השחרור האמריקניים. לכבוד יום

היסטורי זה של שחרורכם תשיר נא כל קבוצה לאומית את המנון עמה".

רחש כסופים, מלווה צמרמורת על החורבן אחז בכל ההמון שנאלם דום. הם חשו ברגע זה בעברם המר ובעתידם החרב. הם היו שרויים כולם בדממת-אבל והתכוננו למלא אחרי דברי הקצין במין תחושה של חובה קדושה. ונראה היה להם כאילו אין ביקום כולו אלא שמים ארץ והם לבדם.

איש לא חיכה לאות, לא ביקש רשות, כאילו נדברו ביניהם. לראשונה הפסיקו הרוסים את הדממה הכבדה בשירת הימנונם. צלילים תקיפים וגאים נשמעו בחלל מפי הרוסים. אשר הובאו למחנה עקב פשעים שונים. כולם שרו, ללא יוצא מן הכלל. קולם הדהד לא כשל שרידי-חרב אלא כשל מנצחים, מלא און וגבורה. כך צלצל קולם של הרוסים. ומשסיימו לא העיז איש מהעצורים לזוז ממקומו, אלא תקועים נשארו על עמדם, שקועים בתוכם ובחוויות עברם.

גם האמריקנים השתתפו בטקס, ולא נעו ממקומותיהם. הגיע תורם של היוגוסלבים. גם הם פתחו בשיר כאיש אחד. הם לא פיגרו אחרי הרוסים. קולם הדהד אף הוא בפתוס ובעוז ועל פני החלל הריק של המחנה והפליא את שומעיו. מנין כוח פיזי זה לגופות חלושים אלה ?

עתה שרו הצ׳כים, אשר הסבו תשומת לבם של הנוכחים. שירתם לא התבטאה בחוצפה, והמנונם לא פלח את האויר. כל צליל היה מרוסן ורציני, והקצב קלח לאטו. ההרמוניה לא נפגמה

אף פעם ולא רדפו הצלילים איש את רעהו. מורגש היה, שפה שרה אומה שנשארה בחיים.

אחריהם החלו הצרפתים באורח בלתי-צפוי לשיר את הימנונם. שכן לפי התור, היו צריכים להשמיע עתה היהודים קולם. אולם ההשהיות המרובות בין היהודים גרמו לכך שהצרפתים יפצחו בשיר. שירתם נבדלה בהדגשת הכבוד והחשיבות העצמית; ספוגה היתה צניעות ומתינות, וגם הכנעה לגורל. אבל יחד עם זאת רטטה התקווה בעתיד.

למה ומדוע?

נשתרר שוב שקט. הקצין האמריקני עמד עוד על התיבה ולמטה החיילים הטוראים. היהודים החלו בשירת „התקוה".

לא יחד ולא בטון אחיד נשמע ההימנון היהודי. שום ביטוי לעוז וגבורה לא היה בשירה זאת. הצלילים בקעו מגרונות ניחרים, צרודים, ולאים. מתוך קוצר נשימה נתמשכו אותם הצלילים ללא קצב וללא נוי. לא כולם נצטרפו לשירה. היו כאלה שהשיר נשמע אצלם כעין תפילת תחנונים. היה זה בליל קולות, שאחד תומך וממשיך במקום שרעהו הפסיק, עם מלים מובלעות, מהולות באנחות כבדות, והכל מעולף יאוש ואבל. אכן מחזה מוזר היה זה לראות את הקהל היהודי הזה עם העינים העצומות והגופות הקפואים כשהם משלחים תפלתם לאלהים.

„עין לציון צופיה" ברטט קודש נשמעו המלים האלה. לא, לא שמחת החרות בקעה מהן. היה זה חשבון נפש של אנשים,

שנרמסו כתולעים על לא עוון בכפם וכל אותה שירה לא הביעה אלא שאלה אחת: למה ומדוע? — לא נהלנו מלחמות, לא התערבנו בפוליטיקה, לא בצענו פשעים, מדוע?

ופה נתפקעו הנימים. „עוד לא אבדה תקוותנו", היו הצלילים, האחרונים הסחופים ודוויים שנשמעו עדיין מפי „פושעים מדיניים" אלה. והשירה נפסקה באמצע. הם לא יכלו להמשיך.

דומיה מעיקה השתררה שוב. כנראה שכולם הבינו ללבם של היהודים.

המבטים נתעכרו ומעטה אבל נפרש מעל לראשי הנאספים. ואף על פי שהגיע תורם של הפולנים, לא הרהיב איש מהם עוז בנפשו לפתוח בשירה. הקצין האמריקני זע, כאילו נעור מקפאונו, הרכין ראשו וירד מעל התיבה.

הוא פנה הצדה, הסיר משקפיו ונגב עיניו בממחטתו.

הכל הבינו ששירת ההמנון היהודי השפיעה עליו. איש לא שר עוד. בכך נסתיים הטקס. יהודים אחדים נגשו לאחר מכן אל הקצין האמריקני ושאלוהו למה בכה?

ענה: „מכיוון שגם אני יהודי".

יצחק קצנלסון בגיטו ווארשה, 1943

(צרור זכרונות)

לראשונה ראיתיו בנובוליפיה 53 במשרד מחסן האספקה. היה זה כשבועיים או שלושה אחר המיון האכזרי ברחוב מילא, בספטמבר 1942.

הוא בא למשרד שבור ורצוץ, בלוית בנו צבי, בן השבע עשרה, אשר רק נותר לו אחרי הלקח ממנו אשתו ושני בניו. היתה זו פקודה, שהביאה אותו לרחוב נובוליפיה, לפיה כל עובדי בתי המלאכה של טבנס-שולץ ופקידיה חייבים להתגורר באותו הרחוב. דירות לא חסרו בנובוליפיה, ואף חדרים בודדים נמצאו שם במספר רב. אולם הוא לא העז לתפוס לעצמו חדר ללא רשות מיוחדת, גם באותם הרגעים, שכל רכוש ואפילו חיי האדם עצמו, היו בחזקת הפקר.

אברהם יצחק זוננשיין, אחד ממנהלי מחסן האספקה אצל שולץ, התענין בגורל המשורר, ובאמצעותו קיבל קצנלסון את החדר והתישב בו באורח חוקי ביותר, כפועל חיוני בסדנת שולץ — וכבעל זכות לחיים.

בתוקף עבודתי כסבל המחסן, לא פעם נפל בחלקי להעביר ירקות ליצחק קצנלסון. אודה על האמת, לא ידעתי עליו אז רבות, שמעתי קצת ומעט קראתי אודותיו. אולם הנאה מיוחדת

הסבו לי השליחויות הקטנות אליו.

תמיד קבלני בסבר פנים יפות ונוהג היה לשאול לפרטים, כמתוך יחס של קירבה משפחתית. רגיל היה בעצמו לפתוח לי את הדלת, ואף ללוותני החוצה, כחבר. ומדי פעם בפעם היה חוזר ומבקשני לספר לו על חיי ועל עברי.

פעם בשיחה ממושכת ואבהית גילה לפני יצחק קצנלסון, שאין בדעתו לשהות כאן זמן רב. באותה הזדמנות הזכיר את האבידה הגדולה שאיבד בעקבות המיון ברחוב מילא. העזתי ושאלתיו: — אם עדיין הוא ממשיך לכתוב? — הוא לא ענה, אלא הוציא ממגירת השולחן חוברת מקומטת והושיטה לעברי באמרו: „קרא בה והחזירנה לי אחר הקריאה". עוד בערבו של אותו יום קראתי עם אברהם יצחק זוננשין במחברת, שהכילה עשרים וכמה דפים ובה שלוש או ארבע פואימות כתובות בעפרון.

לבי מיסרני, על שאין בכוחי להעלות בזכרוני, את שקראתי אז משך שעתיים רצופות. אך זכור לי, שבסיימנו נאנח זוננשין עמוקות וקרא: „אין זאת אלא מצבה חיה לנצח". למחרת, עם השכמה, החזרתי לקצנלסון את המחברת, נסיתי להפטיר כמה מלות הוקרה ולא הסתרתי את התפעלותי. על זאת הפטיר בנו צבי, שעוד מעט אוכל לקרוא גם משלו. אביו לא אמר דבר, אלא העלה חיוך קל על שפתיו.

כדאי לציין, כי בכל ביקורי בביתו אף פעם לא מצאתיו יושב וכותב. תמיד עמד ליד האח, כשהוא מחמם את ידיו או מכין את ארוחתו.

ואכן מאד כמהתי לכל שליחות, שהביאתנו אליו. שהייה של דקות מספר במחיצתו גרמה לי הנאה, כאילו הסיבותי בחוג משפחתי אני. הרגשתי, שאדם זה כולו רגש ולב, לב ונשמה. ובצאתי מעל פניו, כאילו נזרקתי לעולם חילוני וצונן.

פעם הגיעה לאזני השמועה, שברחוב גובוליפיה 58 יתקיים נשף אמנותי בהשתתפות של יצחק קצנלסון. מעשה שטן, באותו ערב היה עלי לבצע עבודה נוספת ולנשף הגעתי באיחור, בעת שקצנלסון עמד בסיום דבריו. לאחר מכן סופר לי, שהוא קרא את שירו על הרבי מראדזין. אוסיף להזכיר, כי בחלקו השני של אותו נשף, הופיע השחקן סמברג, במונולוג של שיילוק מ„הסוחר מונציה" לשקספיר, הנשף כשלעצמו נערך באורח פרטי, בקומה שלישית של הבנין. הצפיפות הגדולה העידה על הרעב הגדול של יהודי הגיטו לעניני רוח ועל תשוקתם העזה לשמוע דברי-נחמה, שנישאו מפי יצחק קצנלסון באידיש.

זמן קצר, לפני פרוץ המרד בגיטו וארשה, הפסיק אברם יצחק זונבשין לשלחני אל קצנלסון. משהוספתי להתענין בדבר, גילה באזני את הסוד — „יצחק קצנלסון ובנו צבי נמצאים מחוץ לתחום הגיטו".

מכל דבר אחר, שאמר לי המשורר, נחרת בזכרוני וחי לפני כאילו היום, הפסוק הבא: „ידיד צעיר, מחובתך לכתוב על כל שרואה אתה ושעובר עליך".

שכן זאת היה רגיל לומר לי יצחק קצנלסון כמעט בכל פעם שבאתי אליו.

התכן

שירים

שירים

מתורגמים לעברית ע״י

רשימות